

PTT KOMUNIKACIJA U CRNOJ GORI 1869-1916

Ilija M. Vujošević & Veselin S. Popović

In this paper the focus will be on the legislative framework which regulated the postal and telegraph services in the Principality/Kingdom of Montenegro. A very important moment in the history of development of this service, and the history of the integration of Montenegro into the international community as well, was its accession to the Universal Postal Union on 2 October 1874 in Bern, almost four years before the recognition of state independence at the Berlin Congress. Despite the limited material circumstances, in the beginning of the twentieth century Montenegro reached an impressive level of postal, telegraph and telephone communication services.

Uvod

Opšte je poznato da su dinasti iz vladarske kuće Petrović-Njegoš, svaki na svoj način, vodili tešku borbu, prije svega za opstanak naroda i države, a potom da, uspostavljanjem osnovnih ustanova vlasti i razvojem neophodnih javnih službi, postepeno izvlače Crnu Goru iz vjekovne patrijarhalne zaostalosti. Što zbog duge vladavine, što zbog povoljnijih političkih i materijalnih uslova poslije sticanja međunarodnog priznanja 1878. godine,

knjaz a od 1910. godine kralj Nikola I uspostavlja javne ustanove i razne službe, razvija gradove i po crnogorskim bespućima gradi puteve, željezničku prugu i telegrafske vodove. Jednom riječju, reformiše državu u skladu sa zahtjevima modernih evropskih država. U tom kontekstu neophodna pažnja je posvećena razvoju poštansko-telegrafske službe kao uslovu neophodnih komunikacija sa organima vlasti u zemlji i sa brojnim državama. Ta služba, odnosno napredak komuniciranja među ljudima i institucijama uopšte, je onda kao i danas bila najbolji pokazatelj civilizacijskoga napretka jedne zajednice. O tom shvatanju svjedoči i izvod iz članka „Naša pošta i telegraf“, objavljenog u listu *Narodna misao*, Nikšić, 10. decembra 1906:

Neka nam je dozvoljeno otpočeti riječima prof. njemačkog ustavnog prava Kiblera koji, u svom spisu o poštanskoj službi u Njemačkoj, veli: „Pošta je najdragocjeniji biser u kruni građanskog društva, najuspješnije sredstvo za pobuđenje i držanje radljivosti i života državnog... Utiče na civilizaciju kod svih obrazovanih naroda, da treba poštu smatrati kao svjetsku ustanovu...“

Uzima se da je poštanska služba u Crnoj Gori utemeljena 1841. godine kada je Njegoš u budžet predvidio stavku „za poštijera“ po kojoj mu je određeno „70 talijera plate godišnje“¹. Dakle, iz niza tekstova onog vremena pošta je smatrana značajnom crnogorskom „kulturno-saobraćajnom ustanovom“². Čak i danas, u vrijeme interneta kao najsavremenijeg metoda komuniciranja,

¹ Njegoš je za poštošu postavio Špira Martinovića (1782-1859) za koga se pretpostavlja da je na relaciji Cetinje - Kotor prenosio poštu (obavljao kurirsku službu) još za vrijeme mitropolita Petra I. Rođen je u Kotoru, bio je poliglota, tumač, učesnik rata Crnogoraca protiv Francuza u Boki Kotorskoj, a kasnije i vodič strancima kroz Crnu Goru.

² Dr P. Šoć, „Za istoriju pošta i telegrafa u Crnoj Gori“, *Ratnik*, sveska III, godina XLIV, mart 1928, str. 42.

napredak u načinima komuniciranja među ljudima je najbolji pokazatelj civilizacijskoga napretka jedne zajednice.

U ovom osvrtu pažnja će se fokusirati na legislativni okvir (međunarodni sporazumi, zakoni, pravilnici, raspisi, ugovori i sl) kojim se u Knjaževini/Kraljevini uređivala poštansko-telegrafska i telefonska služba. Uzgred će, u minimalnoj mjeri, biti pomenuti i tehnički aspekti u pojedinim fazama razvoja ove javne službe. Legislativa je djelimično doticana u više publikacija kojima se obrađuje razvoj poštanskog saobraćaja na prostoru današnje Crne Gore od pozne antike do novijeg vremena³. U ovom prikazu će pravna akta biti izložena prema hronologiji njihovog donošenja od 1870. do 1918. godine. Pored njihove funkcionalne namjene, broj, koncept i sadržaj ovih akata su i svojevrsno svjedočanstvo kulturne i privredne istorije Crne Gore s kraja XIX i početka XX vijeka. Treba naglasiti da na nivou razvijenog svijeta Evrope i Amerike ovaj period karakteriše veoma buran razvoj nauke i tehničkih otkrića, što je svijet uveo u etapu II industrijske revolucije. Tehnički i organizaciono su unaprijeđeni tradicionalni poštanski sistemi, a otkriće telegrafa⁴, telefona⁵ i radija⁶ predstavljali su epohalni napredak u

³ Značajni istraživači i hroničari razvoja poštansko-telegrafskog saobraćaja u Crnoj Gori su i dr Velimir Sokol, dr Gligor Stanojević, dr Pero Šoć, dr Risto Dragičević, Marko Cvjetković, Velimir Vujačić, dr Žarko Leković, Bosiljka Kankaraš i drugi.

⁴ Otkriće elektromagnetizma (Hans Christian Ørsted 1820) je utemeljilo izradu mnogo boljih telekomunikacijskih uređaja. Prvi među njima bio je električni telegraf koji je izumio Amerikanac Samuel Morse 1837. g.

⁵ Italijan Antonio Meucci (a ne Alexander Graham Bell, kako se do tada smatralo) priznat je 2002. godine od strane United States House of Representatives kao pravi pronalazač telefona 1834. godine.

⁶ Italijanski fizičar Guglielmo Marconi izradio je 1896. godine prvi bežični telegraf (radiotelegraf) koji je prenosio Morseove signale radiotalasima.

brzini i sigurnosti novih, električnih komunikacija. Crna Gora je, u granicama svojih mogućnosti, pratila razvoj modernih PTT komunikacija, o čemu meritorno svjedoči i dr Pero Šoć⁷:

*Mislim da se neću prevariti u ocjeni: ni u jednoj državi – sa toliko malo sredstava i toliko mnogo teškoća – nije bilo boljeg, bržeg i tačnijeg p.t. saobraćaja nego li u Crnoj Gori.*⁸

Do Balkanskih ratova 1912–1913. godine razvoj crnogorskih PTT komunikacija slijedio je put „od trnja do zvijezda“. U ratovima od 1912. do 1916. godine ova služba je po najvišim profesionalnim i ljudskim standardima ispunila svoju patriotsku dužnost, da bi u naknadnom periodu do 1918. godine podijelila tragičnu sudbinu države u kojoj je decenijama ranije uspješno djelovala.

Međutim, Nikola Tesla je zvanični pronalazač radija. On je prvi razvio i objasnio način za proizvodnju radio frekvencija i javno predstavio prenos signala na velike daljine. Za ovaj svoj pronalazak je 1897. godine dobio patent br. 645576 za uređaj opisan kao „bežični prenos podataka“. Međutim, slava prvenstva pronalaska radija neopravdano je pripala Marconiju koji će za otkrića u radiotelegrafiji 1909. godine dobiti Nobelovu nagradu. Ogorčen, Tesla je 1915. godine podnio tužbu protiv Marconia. Tek posmrtno 1943. godine Vrhovni sud SAD je konačno odlučio po tužbi i priznao Tesli prvenstvo na patent radija iz 1897. godine. Interesantan podatak je da je u tom sporu Mihailo Pupin stao na stranu Marconia.

⁷ Pero Šoć (Ljubotinj, Crna Gora 28. juna 1884. - Beograd, 1. februara 1966), crnogorski kraljevski ministar, doktor književnosti Univerziteta u Dižonu, prije Prvog svjetskog rata službenik Crnogorskih pošta, Ministarstva finansija i Ministarstva vanjskih poslova. Kao stalni član Crnogorske kraljevske vlade u egzilu, Šoć je jedan od najuticajnijih diplomatskih boraca „Za pravo, čast i slobodu Crne Gore“. Godine 1926, nakon amnestije, Šoć se doselio u Beograd. Od 1929. upravnik je jugoslovenskog PTT-a, a i publicist i istraživač istorije, u kom cilju je 1933. osnovao u Beogradu Društvo za proučavanje istorije Crne Gore.

⁸ Dr P. Šoć, „Za istoriju pošta i telegrafa u Crnoj Gori“, *Ratnik*, sveska III, godina XLIV, april 1928, str. 64.

Poštansko-telegrafski saobraćaj od 1860. do 1878. godine

Knjaževina Crna Gora, kao planinska nerazvijena zemlja, viševjekovnim ratovima demografski i ekonomski iscrpljivana, do Berlinskog kongresa bez izlaza na more, bila je zemlja bez kolskih puteva i bilo kakve infrastrukture. Dokumenta tog vremena svjedoče da su u bespuću crnogorskog krša jedine saobraćajnice bile pješačke staze i krčanici. Nićifor Dučić u jednom kasnijem tekstu iz 1893. saopštava:⁹

...svi ovi putevi su u primitivnom stanju onako, kako su ih ljudi i stoka utrli, osim puta od Cetinja preko Crnojevića Rijeke do Bjelopavlića i od Cetinja do Čeva, koje je narod kulukom načinio 1868. godine.

Razumljivo je da se u takvim, gotovo besputnim uslovima prenos pošte, kao i vjekovima prije ustoličenja knjaza Nikole 1860. godine vršio na primitivan način: pješice (za te usluge posebno angažovanih izdržljivih ljudi koji su dobro poznavali teško prohodne staze) i korišćenjem tovarnih životinja. Na značaj immanentne potrebe razvoja poštansko-telegrafske službe kao preduslova uključivanja Crne Gore u međunarodni sistem komunikacija ukazao je Jan Vaclik¹⁰, crnogorski konzul u

⁹ V. Vujačić, *Crnogorska pošta i poštanske marke*, Izdavački centar Cetinje, 2001, str. 77.

¹⁰ Jan Vaclik (1830–1918), publicista i političar, jedna je od najznačajnijih ličnosti češko-crnogorskih odnosa. Godine 1856. u Parizu upoznaje se s crnogorskim knjazom Danilom. Na Cetinju je 1858. napisao važan spis *La souveraineté du Monténégro et le droit des gens modernes de l'Europe* o faktičkoj nezavisnosti Crne Gore od Turske. Knjaz Danilo je ovu njegovu brošuru razaslao vladama evropskih zemalja, a 1860. godine češkog publicistu imenovao je za svog sekretara. Nakon što je Danilo u avgustu iste godine ubijen, Vaclik ostaje u crnogorskoj službi kao sekretar knjaza Nikole do 1868.

Skadru, pismom knjazu Nikoli 8. maja 1863. godine. Vaclik, kao iskusni diplomata i evropski emancipovan izvanjac, predložio je Knjazu da se pri Crnogorskom konzulatu u Skadru otvori poštanska stanica i kupi jedna lađa za prenos pošte, kao i da se na Cetinju postavi javni poštanski sandučić, odredi poštanska taksa, izradi poštanski grb za poštonoše i kupe konji za prenos poštanskih pošiljaka i prevoz putnika.

Krajem prve, veoma dramatične decenije svoje vladavine (teški Crnogorsko-turski rat 1862. godine sa velikim ljudskim i materijalnim žrtvama od preko 6.600 izbačenih iz stroja, od kojih je bilo 2.000 poginulih, gladne godine, epidemija kolere itd), knjaz Nikola je početkom jula 1867. godine srdačno primljen u protokolarnu posetu kod francuskog imperatora Napoleona III¹¹. Pored političkog uspjeha, Knjaževa poseta Parizu rezultirala je i u finasijskom pomoći od 5.000 franaka.

Krajem slijedeće 1868. godine Knjaz posećuje Petrograd¹² da kod ruskog imperatora Aleksandra II zatraži materijalnu pomoć za dalji ekonomsko-socijalni razvoj Crne Gore. Pored poklona „sablje“ (falsifikata) srpskog kralja Milutina, koja će se kasnije pokazati kao „Danajski dar“, važnija je bila konkretna pomoć Rusije na ime Knjaževih putnih troškova od 3.000 dukata. Takođe, od kapitala koji je Njegoš bio testamentom založio u ruskim bankama „za narod crnogorski“, knjaz Nikola je na ime interesa (kamate) preuzeo 200.000 franaka. Na putu za Petrograd knjaz Nikola je primljen u protokolarnu posetu Beču, a u Berlinu je imao susret sa kancelarom Bizmarkom.

godine. Kao prvi crnogorski konzul u Skadru, Jan Vaclik je postao prvi diplomatski predstavnik Crne Gore u Osmanskom carstvu, koje je time faktički potvrđivalo crnogorsku nezavisnost.

¹¹ B. Pavićević, *Istorija Crne Gore*, knjiga četvrta, tom drugi, Podgorica 2004, str. 119.

¹² Isto, str. 125.

Veoma važna činjenica za razvoj telekomunikacija u Crnoj Gori jeste da je pri povratku iz Rusije knjaz Nikola u Beču dogovorio uspostavljanje telegrafske veze sa Austrougarskom. Telegrafska linija je planarina pravcem Kotor – Cetinje, a zatim od Cetinja preko Rijeke Crnojevića, a odatle sa dva kraka: prema Virpazaru i Orjoj Luci.

Deceniju prije sticanja nezavisnosti, tačnije 1869. godine, uz pomoć Rusije postavljena je telegrafska linija Cetinje – Rijeka Crnojevića – Kunak (Orja Luka) kod Danilovgrada. Za obuku telegrafista i uvođenje telgrafa Crnogorski praviteljstujući senat obratio se vladi Srbije¹³ i ona je, udovoljavajući ovom zahtjevu, uputila krajem oktobra 1869. na Cetinje svoga telegrafistu Nikolu Brzaka. Brzak je iste godine osposobio 5 crnogorskih mladića¹⁴ za rad sa telegrafom, pa su prvi telegrafi bili u funkciji krajem 1869. godine na Cetinju, Rijeci i Orjoj Luci. Dana 2/15. marta 1870. godine Crna Gora je prvi put uspostavila telegrafsku komunikaciju sa ostalim svijetom preko Kotora.

Iste, 1870. godine knjaz Nikola je „u sporazumljeniju sa Senatom“ 2/15. januara donio **Zakon o telegrafu ili brzojavi**¹⁵ po kome su ondašnja glavna mjesta spojena telegrafskim linijama. Treba naglasiti da je to, zapravo, bio jedini zakon Knjaževine, odnosno Kraljevine koji se odnosio na poštansko-telegrafsku službu. U kasnijem periodu ova djelatnost je

¹³ M. Cvjetković, *Kratak pregled razvoja poštansko-telegrafske i telefonske službe u Crnoj Gori*, PTT muzej Titograd 1959., str. 15

¹⁴ Koliki je značaj pridavao telegrafskoj službi, prvu generaciju telegrafista odabrao je knjaz Nikola lično. Bili su to sinovi vojvoda i drugih velikodostojnika, a njihovo postavljanje za činovnike obavljeno je uz njihovu zakletvu pred mitropolitom u Manastiru. Zatim im je „pod brijestom“ Knjaz, u prisustvu vojvode Ilije Plamenca, svojom rukom dao oficirske grbove.

¹⁵ IIRCG, *Crnogorski zakonici 1796-1916, Zbornik dokumenata*, Knjiga I, Podgorica 1998. (str. 228-236).

Telegrafski aparat sa tasterom

uređivana pravilnicima, naredbama, raspisima i sl. Međutim, za vršenje službe u međunarodnom saobraćaju koristile su se međunarodne konvencije¹⁶ i na njima zasnovana uputstva.

Zakon o telegrafu ili brzojavu počinje preambulom:

NIKOLA I
po milosti božjoj
KNJAZ CRNE GORE I BRDA
u sporazumlenju sa našim Senatom izdajemo,
odobravamo i proglašujemo sledeći
ZAKON
O TELEGRAFU ILI BRZOJAVU

¹⁶ Crna Gora je bila potpisnica svih važnijih multilateralnih konvencija iz oblasti poštansko-telegrafskog saobraćaja. Kroz mnogobrojne bilateralne ugovore s raznim državama: Austrougarskom, Rumunijom, Francuskom, Osmanskim Carstvom, Srbijom itd. regulisala je međusobni poštansko-telegrafski saobraćaj.

Slijede nekoliko karakteristična člana (paragrafa) ovog zakona od značaja za status i održavanje tehničke ispravnosti „telegrafskih linija i štacija“, dok se većina od ukupno 42 člana odnosi na telegrafske procedure i nadležnosti „telegrafskih činovnika“.

§. 1

Telegrafske linije podizati i štacije telegrafske ustanovljivati ima pravo samo država.

...

§. 5

Telegrafski činovnici dužni su:

1) čuvati kao tajnu sve ono što su pri vršenju svojih dužnosti saznali; niti smjedu prokazati nekome, koga se na bi ticalo, ni sadržaj depeša, ni od koga su, ni kad je ili na koga je kakva depeša primljena ili odpremljena.

O POVREDI TELEGRAFSKOG VODA

...

§. 38

Svak je dužan paziti da ne učini ma kakvu povredu na telegrafskom vodu, tj. da žicu ne bi ticao ili prekidao, čašice razbijao, ili koce drmao i obarao; i zato se najstrožije zabranjuje uz telegrafske stupce prislanjati se ili što na njih naslanjati ili konje i ostalu životinju za njih veživati, put žice i čašica kamenjem se bacati ili iz pušaka pucati i sve ostalo činiti čim bi se mogao telegrafski vod pokvariti i radnja telegrafska obustaviti.

§. 39

Ako bi se dokazalo da njeko iz nepomnje njeku povredu na telegrafskom vodu učinio, kazniće se u mirno doba tamnicom od tri mjeseca do jedne godine; a ako bi hotimice povredu učinio, i to u mirno doba, onda će se kazniti tamnicom od 1 do 5 godina.

§. 40

U ratno doba, svaka povreda na telegrafskom vodu, ili na ma kojoj štaciji učinjena, kazniće se prijekim sudom i smrću iz pušaka, ako se dokaže ili uvidi, da je hotimice izvedena. Sukrivci kao i krivci ravnim se načinom sude i kazne...

Može se napomenuti da je ovaj zakon za ono vrijeme na moderan način regulisao telegrafsku službu, što je i bio preduslov povezivanja Crne Gore sa evropskim državama. Uprkos početnim manjkavostima, crnogorski telegraf je prije priznanja nezavisnost 1878. godine povezao Knjaževinu sa evropskim državama i olakšao Knjazu i Senatu da blagovremeno sprovode državnu politiku. Do 1910. godine Crna Gora je imala 25 zemaljskih telegrafskih stanica.

U dokumentu *Pismo Nikole Brzaka knjazu Nikoli o radu na uspostavljanju telegrafske službe u Crnoj Gori*¹⁷ od 15/27. septembra 1870. godine, prvi telegrafista najprije izvještava Knjaza da je u oktobru 1869. godine otvorio prvi kurs sa 5 đaka koji su *pored teoretičkog predavanja učili još čitati i pisati talijanski, i telegrafisati... Oni su za 5 nedjelja toliko uspjeli bili, da su po želji Vaše Svjetlosti na zadovoljstvo radili na liniji između Cetinja i Rijeke...* U pismu Brzak dalje izvještava da je od 27. aprila do 10. juna završio obuku još četiri đaka, kao i da je po Knjaževoj zapovijesti u maju 1870. otvorio u Ostrogu i četvrtu „štaciju“ u Crnoj Cori. On dalje u osam tačaka „u interesu službe i rentiranja troškova“ predlaže da bi bilo nužno *što prije sajuziti linije sa Turskom, i to Orju Luku sa Spužom i Podgoricom, a Ostrog sa Nikšićem*. Tako bi trgovački saobraćaj između Hercegovine i Albanije preko Crne Gore bio „još tešnje sajuzen, te bi naravno i prihod osobito od prolazne radnje znatno uvećan bio, a dokazano

¹⁷ IIRCG, *Crnogorski zakоници 1796-1916, Zbornik dokumenata*, Knjiga I, Podgorica 1998. (str. 574-577).

je u mnogim državama da tranzitna radnja mnogo više priroda doprinosi, no lokalna“. Zalaže se dalje za popravljjanje plata telegrafista, postavljanje čuvara telegrafskih vodova i obezbjeđenje rezervnih djelova. Na kraju, pod tačkom 8, izvještava da se *na Rijeku, gdje je poso priličan, ne sme nimalo makina sama ostaviti, događa se da se zbog toga depeše po nekoliko sati zadržavaju, na štetu partaj, što ih nema ko odneti i traži da jedan poslužitelj se uzme, koji će depeše odma raznositi*.

Dr Pero Šoć¹⁸, veoma zaslužni hroničar i sam sudionik razvoja poštansko-telegrafskog saobraćaja u Knjaževini/Kraljevini Crnoj Gori, pored ostalog, ističe¹⁹ da je *P.t. i t. ustanova u Crnoj Gori, iako kulturno-saobraćajna*, za vrijeme ratova bila sastavni dio crnogorske vojske:

U ratovima protiv Turske 1876-7-8, tadašnji prvi crnogorski telegrafisti bili su sa vojskom u toj funkciji i dobili znakove oficira. Kao takvim, Knjaz, Vrhovni Komandant Vojske, dao²⁰ im je i vojna odličja: ratne spomenice i medalje za hrabrost.

Aprila 1871. godine u Beč je upućen dvorski savjetnik i lični Knjažev sekretar Jovan Sundečić²¹ da sa austrijskim vlastima

¹⁸ Pero Šoć - prije Prvog svjetskog rata službenik Crnogorskih pošta.

¹⁹ Dr P. Šoć, „Za istoriju pošta i telegrafa u Crnoj Gori“, *Ratnik*, sveska III, godina XLIV, mart 1928, str. 42.

²⁰ U isključivoj nadležnosti Nikole I bilo je da, na prijedlog Senata, a od 1879. nadležnog ministarstva, knjaževskim/kraljevskim ukazom postavlja i unapređuje državne činovnike. To njegovo pravo je definisano i članom 8 **Ustava za Knjaževinu Crnu Goru** od 6/19. decembra 1905. godine u kome se kaže: „Knjaz i Gospodar postavlja sve državne činovnike. U njegovo ime i pod njegovim vrhovnim nadzorom vrše svoju vlast sva nadležstva u zemlji“.

²¹ Jovan Sundečić (rođen u Golinjevu kod Livna, 1825, umro u Kotoru 1900) bio je pravoslavni sveštenik u Istri (Peroj) i Dalmaciji, profesor

uredi poštanski promet između dvije države. Crna Gora je 25. maja 1871. godine u Zadru sklopila sa Austrougarskom prvu *poštansku konvenciju*. Konvencija je stupila na snagu tek dvije godine kasnije nakon potpisa austrijskog ministra inostranih poslova Andrašija 29. januara 1873. godine. U međuvremenu, do stupanja Konvencije na snagu, razmjena poštanskih pošiljki između Crne Gore i inostranstva obavljana je preko Kotor. Svu poštu za Crnu Goru preuzimao je Petar Ramadanović²², crnogorski konzul u Kotoru i slao je na Cetinje uz besplatnu uslugu uglednog trgovca Jovana Milutinovića Pipera²³. I obrnuto, Piper je preuzetu poštu iz Crne Gore predavao Ramadanoviću koji je dalje predavao pošti u Kotoru uz plaćanje propisne takse²⁴.

Poštanska konvencija sa Austrougarskom imala je 39 paragrafa i do najsitnijih pojedinosti je regulisala gotovo sve grane poštanske službe kao što su uzajamna razmjena običnih, preporučenih i ekspresnih poštanskih pošiljaka, vrijednosnih pisama, štampanih materijala, uputnica, paketa itd²⁵. Takođe,

Zadarske bogoslovije, srpski pjesnik i crnogorski diplomata. Od 1864. do 1874. bio je sekretar knjaza Nikole, nakon čega je do smrti ostao njegov počasni sekretar. Pored ostalog, uređivao je godišnjak *Orlić*, 1871. osnovao list *Crnogorac*, a poznat je i kao pisac pjesme *Ubavoj nam Crnoj Gori* koja 1870. godine postala zvanična himna Knjaževine Crne Gore.

²² Petar Ramadanović je 1870. godine postavljen za crnogorskog zastupnika u Kotoru kao plaćeni državni činovnik, sve do 1906. godine. Na njegovo mjesto do početka Prvog svjetskog rata imenovan je njegov sin Velimir Ramadanović.

²³ V. Vujačić, *Crnogorska pošta i poštanske marke*, Izdavački centar Cetinje, 2001, str. 47.

²⁴ M. Cvjetković, *Kratak pregled razvoja poštansko-telegrafske i telefonske službe u Crnoj Gori*, PTT muzej Titograd 1959, str. 13.

²⁵ N. Martinović, *Crna Gora i Habzburška monarhija (1715-1918)*, knjiga 2, Oktob, Podgorica 201., str. 28.

uređen je i način podjele sakupljenih novčanih taksi. Dok je u unutrašnjem austrijskom saobraćaju taksa za svaki lot²⁶ težine pisma iznosila 7 novčića, za promet sa Crnom Gorom utvrđena je umjerenija taksa od 5 novčića²⁷. Taksa za novčane uputnice do 50 fiorina iznosila je 10 novčića (krajcera), a za uputnice do 100 fiorina taksa je bila 20 krajcera. Ugovoreno je, takođe, da se službena korespodencija i tranzitni promet uzajamno oslobode poštarine i, što je bilo veoma značajno, da će Austrougarska pod istim uslovima prosljeđivati poštu iz Crne Gore prema drugim državama. Dogovoren je i ključ raspodjele prihoda od poštanskih taksi²⁸ tako što je od svakog pisma austrijska strana ubirala 5/7, a crnogorska 2/7, dok je za štampane stvari i robne uzorke taj odnos bio 3/5:2/5. Prihod od taksi za preporuke, povratne prijeme i potražnice pripadao je predajnoj upravi, dok se prihod od taksi za poštanske uputnice dijelio na ravne djelove.

Bečka vlada obećala je Crnoj Gori da danom stupanja Konvencije na snagu uputi pomoć u materijalu za formiranje poštanskih stanica: natpisne table, vage za pisma, kase, žigove i, naravno, poštanske marke koje Crna Gora još nije štampala.

Radi obuke kadra i organizovanja poštanske službe, na molbu knjaza Nikole, početkom oktobra 1871. upućen je u Crnu Goru Petar Subotić, veoma iskusni poštanski službenik iz Kotora. Odmah po dolasku, Subotić je pripremio *Pravilnik ustanovljen među upraviteljstvima pošta austrougarske Monarhije i Kneževsko-crnogorskom upravom pošta za izvođenje poštanskog ugovora sklopljenog u Zadru dne 25(13) Maja 1871. god.*²⁹ Pravilnik je imao 27 paragrafa i zasnivao se na najs-

²⁶ Lot – njemačka mjera za težinu (17,5 grama).

²⁷ V. Vujačić, *Crnogorska pošta i poštanske marke*, Izdavački centar Cetinje, 2001, str. 46.

²⁸ Isto, str. 46.

²⁹ Isto, str. 48.

vremenijim koncepcijama organizovanja poštanske službe onog vremena. Obuhvatao je sljedeća poglavlja: postupak s otpremom, novine i štampane stvari, ekspresna pisma, otpremanje poštanskih pošiljaka dilihansom, pretplata na novine, poštanski uredi i obračunavanje.

Tako se, pored ostalog, Pravilnikom predviđa da novac, hartije od vrijednosti, dragocjeno kamenje *i obšte stvari manjega obsega, ali od velike vrijednosti moraju se umotati čvrsto u jaku hartiju, platno, kožu, a bit će još bolje ako se metnu u kutije umotane u voštano platno*. Uređeno je i označavanje hitnosti pošiljki koja obavezuje „poštanske urede“ na dalju proceduru. Ilustracije radi, član 8 glasi:

Biljeg se ima udariti s jednobojadisanom pečatom, koja naznačuje mjesto i datum;

- na pisma (stvari, koje se šalju poštom za otpremom pisama),
- na otpreme s Dilihansom bez sprovodajućeg pisma – i na sprovodajuća pisma.

Ti biljezi imadu se udarati po pravilu na natpisnu (adresnu) stranu otpreme, i na njima pridodati vozna pisma (Frachtbrief).

Poštanski uredi izmjene imadu udarati njihov biljeg mjesta i date na zadnu stražnju stranu onih pisama, koja se dalje otpremati imadu.

Preporučene otpreme imadu se osim toga provoditi na nadpisnoj (adresnoj) strani sa biljegom „Recomm“ ili „Preporučeno“ (kod Mađarskih poštanskih ureda s biljegom „Ajanlott“).

Nedovoljno frankirane otpreme, koje se šalju poštom za otpremu pisma, moraju se označiti sa jednom biljegom, koja sadrži: „Affran. insuff“.

Otpreme koje se šalju s poštom za otpremu pisama, te su oproštene (frankirane) do mjesta njihovog opredjeljenja, označuju se biljegom „P. D“ (payé á destination), a one, koje su frankirane samo za neku daljinu – s biljegom „P. P“ (payé partiellement).

Nadalje, precizno je bila regulisana procedura primopredaje pošiljki i obračun, pa se u članu 25, između ostalog, navodi:

Svaka poštanska uprava sgotoviti će mjesečni ukupni račun vrhu svih iznosa i stavaka navedene poštarine (portostaze) na temelju otpremljenih listova (Karten) i s oobzirom na promjene, koje su u njima učinjene usljed njima priležećih povratnih prijava...

Tako se na osnovu ovog bilateralnog sporazuma Knjaževina Crna Gora preko Kotora uključila u međunarodni poštanski saobraćaj sa svim zemljama Austro-Njemačkog saveza³⁰.

U povodu uvođenja poštanske službe³¹ u Crnoj Gori na Cetinju je 29. aprila 1973. godine priređena velika svečanost kojoj su prisustvovali knjaz Nikola i, kao gost, direktor dalmatinskih pošta Kurinaldi. U vezi ovog izuzetno značajnog događaja „Glas Crnogorca“ je sjutradan izvještavao kako je *Nj. S. Knjaz, uvažavajući rad i zasluge g. Kurinaldija oko sklapanja poštanske konvencije, odlikovao ga je komadom krsta Danilovog reda za nezavisnost*. Godine 1873. do završetka oslobodilačkih ratova 1876-1878. poštansku službu u Crnoj Gori obavljale su pošte na Cetinju, Rijeci i Viru. Broj pošta se postepeno uvećavao i zbog kasnijeg teritorijalnog proširenja nakon Balkanskih ratova, pa dr Šoć navodi³² da je sredinom

³⁰ Austro-njemački savez, osnovan 1850. godine pored Austrije i Njemačke, obuhvatio je još 16 država, uzajmno povezanih geopolitičkim i ekonomskim interesima.

³¹ Prva telegrafska, a potom poštanska stanica u Cetinju bila je smještena u zgradi velike vojvotkinje Stane, majke knjaza Nikole, a 1874. godine u zgradi popa Vidaka Popovića. Od 1889. do 1911. godine pošta je bila smještena u zgradi Miloša Lepetića, a zatim Filipa Kovačevića. Od 1911. godine zajedno sa Upravom pošta i telegrafa, poštansko-telegrafska stanica se preselila u Vladin dom.

³² Dr P. Šoć, „Za istoriju pošta i telegrafa u Crnoj Gori“, *Ratnik*, sveska III, godina XLIV, mart 1928.

Poštanske natpisne table Knjaževine i Kraljevine Crne Gore

1915. godine u Crnoj Gori bilo 40 poštanskih stanica, kao i da su prema značaju bile razvrstane u tri grupe³³.

Natpisne table na poštansko-telegrafskim ustanovama i stanicama bile su jajastog oblika, sa državnim grbom Crne Gore (dvoglatvi bijeli orao sa inicijalima „H. I“ na grudima i lavom ispod orla). Poslije proglašenja Crne Gore za kraljevinu, table su i dalje istog oblika, ali manje veličine, sa likom lava umjesto inicijala kralja Nikole.³⁴

³³ U prvu grupu spadale su poštanske stanice: Cetinje, Skadar, Nikšić, Peć, Bar, Pljevlja, Bijelo Polje, Berane, Kolašin i Andrijevica. Poštanske stanice drugog reda bile su: Đakovica, Rijeka Crnojevića, Virpazar i Danilovgrad. Najviše je bilo stanica trećeg reda: Stari Bar, Grahovo, Velimlje, Šavnik, Žabljak, Plav, Gusinje, Njeguši, Goransko, Tuzi, Rožaje, Plavnica, Lijeva Rijeka, Istok, Boan, Visoki Dečani, Topolica (dvorska), Sv. Jovan Medunski, Sveti Nikola, Ostrog, Murićani i Šahovići

³⁴ Ž. Leković, „Poštanska služba u Crnoj Gori za vrijeme Petrovića“, *Istorijski zapisi*, godina LXXVIII, 1-4/2005. str. 178.

Prvog maja 1874. godine puštene su u promet prve crnogorske poštanske marke³⁵ i upotrijebljeni poštanski dnevni vođeni žigovi i ostali poštanski rekviziti čime je ova strateški važna djelatnost podignuta na viši nivo. Nije poznat neki drugi primjer da neka zemlja koja nije zvanično priznata kao samostalna i suverena može izdavati poštanske marke. Taj kuriozitet pripada Crnoj Gori, kao i činjenica da je iste godine postala član Svjetskog poštanskog saveza, iako je zvanično priznanje Crne Gore bilo 1978. godine.

Poštanska marka je sredstvo plaćanja poštanskih usluga, ali je i jedan od najvažnijih kulturoloških znakova svake zemlje³⁶. Ovo prvenstveno zbog toga jer je kao sredstvo plaćanja usmjerena na masovno korišćenje nacionalnog i međunarodnog poštanskog saobraćaja. Nalijepljena na poštansku pošiljku putuje svijetom, noseći poruke o kulturi i civilizaciji zemlje iz koje dolazi, o njenim privrednim, naučnim i sportskim dostignućima, turističkim ljepotama i istorijskim događajima. Poštanska marka je zapravo ambasador svake zemlje. Ona ostaje u naslijeđe generacijama i predstavlja važan segment tradicije svake države.

Crtež na prvim crnogorskim markama nastao je prema skici vojvode Sima Popovića³⁷, tadašnjeg ministra prosvjete i crkvenih djela, što on sam navodi u svojim memoarima. Ove marke prikazuju lik (mladog) knjaza Nikole I, uokviren sa dvije prepletene lovorove grane u 7 vrijednosti od 2 do 25 novčića.³⁸

³⁵ M. Cvjetković, *Kratak pregled razvoja poštansko-telegrafске i telefonske službe u Crnoj Gori*, PTT muzej Titograd 1959, str. 13.

³⁶ Prva poštanska marka u svijetu „crni peni“ (marka od jednog penija crne boje sa likom kraljice Viktorije) puštena je u promet u Velikoj Britaniji 6. maja 1840. godine.

³⁷ Vojvoda Simo Popović (Tovarnik, 1846 – Cetinje 1921), pisac i političar, istakao se kao sekretar knjaza Nikole u čijoj službi je ostao preko 40 godina.

³⁸ <http://montenegrina.net/fokus/boris-jabucanin-izdanja-crnogorskih-maraka-1874-1916-godine/>

Poštanske marke od 2 novčića upotrebljavale su se za štampane stvari i robne uzorke, 3 za pisma u lokalnom saobraćaju, 5 za pisma u unutrašnjem saobraćaju i Boki Kotorskoj, 7 na pismima za Austrougarsku, 10 za preporuke i pisma s plaćenim recepisom u okviru Crne Gore i Boke, 15 za ekspresna pisma i pisma za inostranstvo (osim Austrougarske) i od 25 novčića na preporukama za inostranstvo i teškim pošiljkama.³⁹ Od 1874. godine do prestanka postojanja samostalne Crne Gore izdato je ukupno 15 serija franko maraka, 6 serija maraka za potvrdu prijema i 5 serija porto maraka.⁴⁰ Posebnu vrstu izdanja činile su prigodne marke kojima su, počev od 1893. godine, obilježavani značajni događaji i jubileji crnogorske istorije. Prvo prigodno izdanje maraka koje je Crna Gora upriličila bilo je izdanje povodom 400 godina Obodske štamparije 12/24 jul 1893. Takođe, upriličena su prigodna izdanja povodom proglašenja Ustava 6/19. decembra 1905, dvijestote godišnjice dinastije Petrović-Njegoš, 12/25. januar 1897, proglašenja Crne Gore za kraljevinu, 15/28. avgust 1910. Interesantno je napomenuti da je Crna Gora u analiziranom periodu učestvovala na dvije svjetske filatelističke izložbe, 1893. i 1897. godine u Milanu i Beču, iako je filatelija bila tek u povoju.

Izuzetno značajan momenat u istoriji razvoja ove službe, odnosno istoriji integracija Crne Gore u međunarodnu zajednicu, bilo je njeno pristupanje Svjetskom poštanskom savezu 2. oktobra 1874. godine, tj. u toku njegovog zasijedanja u Bernu. Prijem je ostvaren diplomatskim putem, na prijedlog austrijskog predstavnika Pilhela⁴¹. Nesporni politički domet ove tekovine bio je u tome što je Crnoj Gori priznat ravnopravan položaj

³⁹ V. Vujačić, *Crnogorska pošta i poštanske marke*, Izdavački centar Cetinje, 2001, str. 94.

⁴⁰ Isto, str. 92-93.

⁴¹ Isto, str. 61.

u jednoj međunarodnoj asocijaciji prije njenog faktičkog priznanja 1878. godine.

Da bi se povećao broj članica Svjetskog poštanskog saveza, Ugovor iz Berna iz oktobra 1874. zamijenjen je 1. juna 1878. godine. Univerzalnom konvencijom Svjetskog poštanskog saveza⁴² sa važenjem od 1. aprila 1879. godine. Potpisivanjem ovog multilateralnog ugovora, Crna Gora (iako još formalno nezavisna) bila je 1. januara 1876. godine u poštanskom savezu sa 22 najmoćnije države⁴³ ondašnjeg svijeta.

Crnu Goru su na svim kongresima Saveza do kraja Prvog svjetskog rata, osim na kongresu u Rimu 1906.⁴⁴, zastupali austrijski delegati.⁴⁵ Slijedeći dva ključna načela Saveza (jedinstvo

⁴² Convention de l'Union Postale Universelle (UPU), Pariz 1. jun 1878.

⁴³ <http://jean-louis.bourgouin.pagesperso-orange.fr/Union%20Generale%20des%20Postes.htm>

Le territoire de l'Union générale des postes comprend : la France et l'Algérie, l'empire d'Allemagne (y compris Hélioland), l'Autriche-Hongrie, la Belgique, le Danemark (y compris l'Islande et les îles Feroë), l'Égypte (y compris la Nubie et le Soudan), l'Espagne (y compris les Baléares, les Canaries et les possessions ou établissements espagnols de la côte septentrionale d'Afrique), les États-Unis de l'Amérique du Nord, la Grande-Bretagne (y compris Malte et Gibraltar), la Grèce et les îles Ioniennes, l'Italie, le Luxembourg, **le Monténégro**, la Norvège, les Pays-Bas, le Portugal (y compris l'île de Madère et les îles Açores), la Roumanie (Moldavie et Valachie), la Russie (y compris le grand-duché de Finlande), la Serbie, la Suède, la Suisse, la Turquie (Turquie d'Europe et Turquie d'Asie).

⁴⁴ Na kongresu u Rimu 1906. Crnu Goru zastupao je Evgenije Popović, tada generalni konzul Crne Gore u Rimu.

⁴⁵ Svjetski poštanski savez (Union postale universale) i danas egzistira kao jedna od najstarijih agencija Ujedinjenih nacija. Obnovivši svoju nezavisnost, Crna Gora je 26. jula 2006. godine, ponovo postala član Svjetskog poštanskog saveza.

Prve crnogorske poštanske marke 19. april/1. maj 1874. godine

poštanske teritorije i sloboda tranzita) Crna Gora se obavezala da svoju poštansku službu razvije i uredi na savremenim principima razvijenih država.

U periodu od 1878-1918. godine Crna Gora je prihvatila ukupno 22 multilateralna ugovora⁴⁶ kojima su uređeni odnosi među državama potpisnicima u navedenoj oblasti. U ograničenim

⁴⁶ Spisak multilateralnih ugovora Crne Gore u periodu 1878-1918. dat je u G. Perazić, R. Raspopović, *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878-1918*, Pobjeda, Podgorica, 1992, str. 745-754.

materijalnim okolnostima ovaj zahtjev nije bilo lako ispunjavati, ali se mora priznati da je Crna Gora bila početkom XX vijeka dostigla zavidan nivo PTT komunikacija.

*Poštansko-telegrafski i telefonski saobraćaj
od 1878. do 1910. godine*

Poslije sticanja međunarodnog priznanja na Berlinskom kongresu 1878. godine bilo je neophodno Crnu Goru izvlačiti iz siromaštva i duboke ekonomske zaostalosti. Pritom treba imati u vidu nepodudarnost ondašnjih i današnjih granica Crne Gore. Primorski dio od rijeke Željeznice (zapadno od Bara) do Herceg Novog bio je u sastavu Austrougarske, dok je oblast Polimlja i Potarja bila pod vlašću Osmanskog carstva. Nakon teritorijalnih kompenzacija koje su poslije Berlinskog kongresa izvršene, površina Crne Gore iznosila je 9.475 km², a broj stanovnika je, sa oko 140.000, porastao za otprilike 30.000. Preko 70 % stanovništva živjelo na selu baveći se pretežno stočarsko-poljoprivrednom djelatnošću.

Crna Gora je dobila izlaz na more, nekoliko varoši sa razvijenom zanatsko-trgovačkom djelatnošću i mnoge plodne oblasti, u kojima je, inače, oskudijevala. Oslobođanje Podgorice, Bara, Ulcinja, Nikšića, Kolašina, Andrijevice, Žabljaka i Šavnika zahtijevalo je njihovo međusobno povezivanje kvalitetnim kolskim putevima i povezivanje sa Cetinjem. Takođe je bilo neophodno izgraditi takve puteve sa Austrijom, naročito sa Kotorom. Za državu će to biti podsticaj da veću pažnju posveti privrednim djelatnostima, razvoju komunikacija, obrazovanju, ali i stvaranju „neratničke“ svijesti svojih podanika.

Dakle, tokom 35 godina mira do Balkanskih ratova 1912. godine u državnom, političkom, ekonomskom i kulturno-prosvjetnom životu Crne Gore nastupale su postepeno velike promjene. U tom periodu Crna Gora pokušava da poboljša svoju

ekonomiju razvojem industrije. Osniva se pivara u Nikšiću, fabrika sapuna u Baru, fabrika za preradu vune u Danilovgradu, nekoliko pilana, parnih mlinova i sl. Između ostalih poduhvata, a i kao preduslov ukupnog razvoja i ulaska u novo doba, državne vlasti posebnu pažnju posvećuju razvoju infrastrukturnih sistema. Tako je za 35 godina, u vremenu od 1879. do 1914. u Knjaževini i kasnije Kraljevini Crnoj Gori izgrađeno 788 km makadam puteva i 500 mostova za konjsku i volujsku zapregu⁴⁷. Takođe, izgrađeno je 1908. godine i 43 km željezničke pruge od Bara do Virpazara. Integraciji svih krajeva u državnu cjelinu i uključivanje u međunarodnu zajednicu, pored izgrađene putne infrastrukture, naročito je doprinio razvoj PTT saobraćaja.

Na ostvarivanju navedenih ciljeva u Knjaževini su, odmah nakon sticanja nezavisnosti, pokrenuti značajni projekti, pogotovo oko izgradnje kolskih puteva koji su bili *conditio sine qua non* za bilo kakav razvojni pomak. Radi toga, na molbu knjaza Nikole i uz saglasnost Austrije, u Crnu Goru 1877. godine dolazi dr Josip Slade⁴⁸ da, kao vrhunski obrazovan i iskusan stručnjak, pomogne Crnoj Gori na projektovanju urbanističkih i arhitektonskih planova i izgradnji putnih, melioracionih, lučkih, rezidencijalnih, kao i drugih objekata kulture i zdravstva.

Dr Slade 1878. godine projektuje i izvodi prvi kolski put u Crnoj Gori – od austrijske granice na Krscu iznad Kotora, preko Njeguša do Cetinja, a zatim, 1884. godine put od Kotora do Cetinja sa čuvenih 25 lovčenskih serpentina radi ovladavanja strmim lovčenskim liticama nad Kotorom. Impozantna aktivnost izgradnje kolskih puteva nastavljena je do izbijanja Prvog

⁴⁷ Ž. Leković, „Poštanska služba u Crnoj Gori za vrijeme Petrovića“, *Istorijski zapisi*, godina LXXVIII, 1-4/2005. str. 173.

⁴⁸ Dr Josip Šilović Slade (1828-1911) bio je istaknuti graditelj i arhitekta, rodom iz Trogira.

Knjaževina Crna Gore 1878. godine

svjetskog rata. Josip Slade je projektovao i slijedeće saobraćajnice: 1881. pravac Cetinje - Rijeka Crnojevića; 1882. pravac Rijeka Crnojevića - Podgorica; 1896 - 1905. pravac Rijeka Crnojevića - Virpazar, a vjeruje se da je Slade projektovao 1884. i putni pravac Bar - Virpazar. Pored ovih, zahvaljujući maksimalnom angažovanju cijelog naroda i motivaciji da se prevaziđe vjekovno bespuće i zaostalost, u Crnoj Gori izgrađeni su i putni pravci od Podgorice prema Danilovgradu, Plavnici,

Kolašinu i prema Andrijevići preko visokih prevoja Vjeternika (1.000 m), Raškova Guvna (1.225 m) i Trešnjevika (1.570 m), čime se centralni dio Crne Gore povezao sa rječnim dolinama Tare i Lima. Takođe, izgrađen je kolski put od Cetinja preko Čeva do Danilovgrada, kao i prema Ivanovim Koritima, od Nikšića prema Grahovu, Šavniku i Gornjem Polju i Grahovu, od Danilovgrada prema Nikšiću, uključujući i projekat Carevog mosta kod Nikšića kojeg je projektovao dr Slade 1894. godine.

Projektom o reformi državne uprave Knjaževine Crne Gore iz 1879. godine Uprava pošta i telegrafa je u nadležnosti Uprave unutrašnjih poslova⁴⁹. **Protokolom o državnim izdacima za plate, penzije i druge potrebe**⁵⁰ od 12/24. aprila 1879. predviđeno je za „ofite“ za poštu 250 fiorina, za telegrafске štacije 800 fiorina, a za plate telegrafistima i čuvarima 5.845, a poštijerima 500 fiorina. Sve zajedno, trošak poštansko-telegrafskih usluga iznosio je za 1879. godinu 7.395 fitorina, što je bilo nešto iznad ¼ knjaževe apanaže koja je bila utvrđena na 28.000 fitorina.

Posebni sporazum sa Upravom telegrafa Austro-Ugarske i Bosne i Hercegovine s jedne strane i Uprave telegrafa radi utvrđivanja njihovih usluga⁵¹. Sporazum je potpisan na Cetinju 30. juna, u Beču 16. avgusta, a u Budimpešti 21. septembra 1880. godine. Ovim sporazumom su utvrđeni iznosi taksa za telegrafski saobraćaj, kao i mjesečni i tromjesečni obračuni koje će po tom osnovu vršiti austrijska strana. Ilustracije radi, ovdje se navodi dio člana 2 Sporazuma kojim se utvrđuju iznosi taksi:

⁴⁹ IIRCG, *Crnogorski zakonići 1796-1916, Zbornik dokumenata*, Knjiga II, Podgorica 1998, str. 21.

⁵⁰ Isto, str. 35.

⁵¹ G. Perazić, R. Raspopović, *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878-1918*, Pobjeda, Podgorica, 1992. str. 152-156.

Kolski putevi u Kraljevini Crnoj Gori 1914⁵²

Član 2

Takse za telegrafski saobraćaj koji će se vršiti direktno između pošta ugovornih uprava utvrđivaće se na osnovu odredbi koje važe za evropski telegrafski saobraćaj, i računaće se kako slijedi:

I. Terminalni saobraćaj između Austrije i Crne Gore.

1. Za telegrame koji se razmjenjuju između austrijskih pošta u Dalmaciji i crnogorskih pošta:

⁵² Napomena: karta odgovara teritoriji današnje Crne Gore, <http://forum.cdm.me/showthread.php?56265-Izgradnja-puteva-u-Crnoj-Gori>.

preko zajedničke granice:

<i>Terminalna taksa za Austriju</i>	<i>frs, 0,08 za riječ</i>
<i>Terminalna taksa za Crnu Goru</i>	<i>„ 0,04 „</i>
<i>ukupno</i>	<i>„ 0,08 „</i>

Slijede iznosi taksi za telegrame koji se razmjenjuju između svih drugih austrijskih i ugarskih pošta i pošta Crne Gore kao i preko Bosne i Hercegovine. Pritom, prema članu 5, *telegrami o meteorološkim prilikama i drugim predmetima od javnog interesa, otpremaju se kao službeni telegrami i oslobođeni su plaćanja.*

Marta 12/24. 1881. sklopljen je u Carigradu **Sporazum između gospodina Ivanovića, upravnika Telegrafa Crne Gore, s jedne strane, i njegove ekselencije g. Izet-efendije, glavnog upravnika Turskih pošta i telegrafa, s druge strane**⁵³. Sporazum je imao 7 članova i dogovoreno je, između ostalog, sljedeće:

Član I

U cilju uspostavljanja direktne telegrafske veze između Turske i Crne Gore, Turska uprava telegrafa se obavezuje da poveže svoje linije sa linijama Crne Gore blizu granice kod Ulcinja.

...

Član IV

Poštarina za telegrame će se utvrđivati prema tarifnim tabelama revidiranim u Londonu. Turska tarifa počev od granice kod Ulcinja biće ista kao i tarifa utvrđena u pomenutim tarifnim tabelama počev od granice Valone.

Iznimno, tranzitna taksa od dva santima za riječ koja se odnosi na Crnu Goru, naplaćivaće se unaprijed od turskih taksa za međunarodnu telegrafsku razmjenu Turske sa Evropom preko crnogorskih teritorija.

⁵³ Isto, str. 165-166.

Na osnovu ovog sporazuma sa Turskom, 8/20. avgusta iste 1981. godine potpisan je na Cetinju **Protokol o uspostavljanju specijalne direktne međunarodne telegrafske linije između Ulcinja i Dubrovnika**⁵⁴. Ovim protokolom od jednog člana telegrafske uprave Crne Gore i Austrougarske izjavljuju spremnost da, bez vremenskog ograničenja, uspostave pomenutu liniju i da izvrše njeno povezivanje na crnogorsko-austrijskoj granici u Željeznici kod Sutomora. Saobraćaj ovom linijom obavljao bi se danonoćno, bez posrednih stanica. Uprave na Cetinju i u Dubrovniku vršiće kontrolu svih telegrama koji će se slati ovom linijom.

Stupajući u Međunarodnu telegrafsku uniju 1880. godine⁵⁵, Crna Gora je poslije kratkog vremena otvorila stanice u Andrijevići, Šavniku, Žablaku, Njegušima i Grahovu, a docnije i stanice na Goranskom, Boanu, Velimlju, Pristanu barskom, Lijevoj Rijeci, Plavnici, Topolici i u Podgorici.

Sve do 1895. raznošenje pošte od poštanskih stanica u Crnoj Gori vršeno je uglavnom pješački i konjovođama. Poštonoše i konjovođe su plaćani četvoromjesečno po ugovoru, a bili su dužni da nose do 30 kg poštanskih pošiljki. Postavljani su na dužnost na

⁵⁴ Isto, str. 177-178.

⁵⁵ Poslavši prvu telegrafsku poruku iz Vašingtona u Baltimor, 24. maja 1844. godine, Semjuel Morze je uveo svijet u eru telekomunikacija. Kako je telegraf postajao javno dostupna usluga, javila se potreba za međunarodnim sporazumima u cilju povezivanja nacionalnih mreža, koje su do tada primjenjivale različite sisteme. Ovakva tendencija je vremenom dovela do toga da 20 evropskih država postigne sporazum oko međunarodnog povezivanja i usvoji zajedničke propise o standardizaciji opreme, jedinstvenim procedurama i zajedničkim međunarodnim tarifama. Tako je 17. maja 1865. godine u Parizu potpisana prva Međunarodna konvencija o telegrafiji i osnovana Međunarodna telegrafska unija (International Telegraph Union - ITU) kao najstarija međunarodna organizacija.

osnovu preporuke komandanta bataljona i uz jemstvo područnog plemenskog glavaru i trojice građana, dato u prisustvu vlasti. Zbog odgovornosti i rizika kojem su bili izloženi poštonoše su nosile perjaničke grbove i bile naoružane „jednim levorom u pasu“.

Diližansa ispred cetinjske pošte

Izgradnjom razuđene mreže saobraćajnica, kao i ugovorima sa više evropskih država za uputničku i paketnu službu sa doplatom otvorile su se nove mogućnosti osavremenjavanja poštanskog saobraćaja. Tako je odmah poslije završetka prvog kolskog puta u Crnoj Gori od Krsca do Cetinja *Glas Crnogorca* (br. 20) objavio veliku vijest da je 21. juna 1881. godine uspostavljena redovna linija diližansom od Cetinja do Kotora i obratno.

Diližanse⁵⁶ su nabavljane posredstvom austrijskog Ministarstva trgovine kod bečke firme „Jakov Loner“, a postoji

⁵⁶ Diližansa (franc. diligence, skraćeno od *voiture de diligence* ili *carrosse de diligence*: brza kočija), poštanska kočija za redovni kolski prevoz putnika i robe, prije automobila i željeznice. Diližansa je imala dva do tri kupea, kočijaš je sjedio na visokom sjedištu (boku), a na krovu se nalazio prtljag.

podatak⁵⁷ da je za nabavku jedne karoce, kola sa 4 sjedišta, pomenutoj firmi isplaćen iznos od 834 fiorina i 45 novčića.

Iste godine, tačnije u avgustu 1881, završena je izgradnja puta Cetinje – Rijeka Crnojevića, dugog 16 kilometara. Prema *Glasu Crnogorca* put je zvanično pušten u saobraćaj 23. avgusta 1881.

Knjaz Nikola u kočijama

godine. Toga dana su u zoru sa Cetinja prema Ulcinju otputovali njihova visočanstva – knjaz i knjaginja, sa knjaginjicom Zorkom, a u pratnji većine državnih savjetnika i ministara. Od Cetinja do Rijeke putovali su „novijem putem na kočije“. Od Rijeke do Virpazara parobrodom, a odatle kočijom do na Sutorman. Od Sutormana do Bara i od Bara do Ulcinja putovali su na konjima.

Inače, za izgradnju ovog puta, kao i tzv. „žitnog puta“⁵⁸, pored dr Sladea, veoma je zaslužan vojvoda Mašo Vrbica⁵⁹. Vojvoda

⁵⁷ V. Vujačić, *Crnogorska pošta i poštanske marke*, Izdavački centar Cetinje, 2001, str. 81.

⁵⁸ Nadnice su se radnicima isplaćivale prema vrijednosti njihovog rada od 3 do 13 kila žita dnevno.

⁵⁹ Vojvoda Mašo Vrbica, rođen u selu Vrba u Njegušima 1833. godine,

Mašo je bio artiljerijski oficir, senator i ministar unutrašnjih djela, projektant i graditelj puteva, trgovac, vojskovođa i junak mnogih bitaka od Grahovca i Nikšića do Deligrada i Aleksinca. Do kraja 1882. godine bio je jedan od najuticajnijih i najmoćnijih ljudi u Knjaževini Crnoj Gori. Međutim, poslije niza optužbi za poslovne špekulacije, zloupotrebe položaja i sl., nakon javnog suđenja pred Velikim sudom 16. decembra 1882. godine prestale su mu sve funkcije u Knjaževini. Sklonio su u Bosnu, u Rudofštal kod Banja Luke, gdje je i umro 10. maja 1898. godine u 65. godini.

Kad je riječ o prihodima od poštanskih i telegrafskih usluga, iz raspoloživih dokumenata se može zaključiti da su oni bili veoma skromni. Za državu je bilo važnije ispravno i nesmetano obavljanje ovih važnih usluga na koje su je obavezivali međunarodni ugovori i prihvaćene poštanske konvencije. Zbog toga se prevoz putnika i poštanskih pošiljki daje u zakup javnim nadmetanjem, uz obavezu da zakupac položi kauciju od 5.000 kruna u nekretninama. Zakupci su prihodovali novac od prodatih karata i izvjestan iznos, otprilike od 10 % vrijednosti položene kaucije godišnje.

Telegrafski ugovor između Austro-Ugarske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore⁶⁰, potpisan je u Budimpešti 3. maja, Beču 25. maja i na Cetinju 23/11. juna 1886. godine. Ovaj ugovor je usklađen sa međunarodnim telegrafskim poslovnikom, sklopljenim u Berlinu 17. septembra 1885. i sadrži određene odredbe iz bilateralnog **Posebnog sporazuma** sa Austrougarskom iz 1880.

umro 1898. godine kod Banja Luke. Završio je Artiljerijsku školu u Sankt Peterburgu. U crnogorskoj vojsci organizovao je artiljeriju, kojom je komandovao u bici na Grahovcu 1858. godine i u Crnogorsko-turskom ratu 1862. Kao ministar unutrašnjih djela 1877. godine komandovao je dijelom snaga pri oslobađanju Nikšića, a januara 1878. godine komandovao je kolonom koja je preko Sutomora napala Bar.

⁶⁰ G. Perazić, R. Raspopović, *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878-1918*, Pobjeda, Podgorica, 1992, str. 218-220.

godine koje se tiču načina i periodičnosti obračuna prihoda od telegrafskih usluga. Iznosi taksi su bili regulisani člancima I–V Ugovora. Ovdje će se, ilustracije radi, navesti odredba o ukupnim bilateralnim taksama:

Članak II

Takse za brzjavke izmijenjene direktno između telegrafskih šta-cija ugovarajućih država odmjerene su kao što slijedi:

Ukupne takse:

- 1. 10 centima za svaku riječ za brzjavke izmijenjene između Bosne, Hercegovine i dalmatinskih telegrafskih šta-cija s jedne strane a Crne Gore s druge strane.*
- 2. Dvanaest i po centima (12 ½) za svaku riječ za sve ostale brzjavke izmijenjene između Austro-Ugarske s jedne i Crne Gore s druge strane. Svaka uprava ima pravo da naplati ove takse na način koji joj se sviđa shodnijim, držeći se pak uvjeta članka XXI međunarodnoga poslovnika (Reglement).*

Ugoda između Crne Gore i Srbije o primanju pretplate na novine⁶¹ potpisana je u Beogradu 6. decembra 1889. godine. Saglašavajući se oko neposrednog primanja pretplate na novine, povremene „listove“ ili spise koje izlaze u zemlji ili u inostranstvu, kao i za njihovo „razašiljanje“, pošte ugovorajućih uprava će za tu uslugu naplaćivati „20 na sto“ od čiste cijene novina. Prihod će ravnomjerno dijeliti (po 10 na sto) obje ugovorne strane.

Koliko je država vodila brigu o tehnički ispravnom telegrafskom sistemu vidi se iz sljedećeg dokumenta. Naime, Ministarstvo unutrašnjih djela 15/27. oktobra 1892. donosi **Naredbu kapetanima o naplati štete učinjene na telegrafskim linijama**⁶² koju potpisuje predsjednik Državnog savjeta i ministar Božo Petrović. U Naredbi ministar najprije konstatuje:

⁶¹ Isto, str. 244-246.

⁶² IIRCG, *Crnogorski zakonici 1796-1916, Zbornik dokumenata*, Knjiga II, Podgorica 1998, str. 315-317.

Sa sviju strana stižu mi izvješća od telegrafskih štacija, da se grдне štete čine na vodovima (linijama) telegrafskim na ime: da ogroman broj porculanskih čašica (izolatora) nemilice hotimično lupaju i sakte đaci i čobančad u igri, i raznose gvožđa čivije (šrafove) žicu i t. d. pa i punoljetni da lakomisleno gađu iz pušaka stubove telegrafске i vežuju pri njima konje, goveda i ostale životinje, sadijevaju slamu ili listove oko njih i t. d.

Dalje se u Naredbi ukazuje na kazne iz članova 38 do 42 Zakona o telegrafu iz 1870-te godine i dodatno precizira da će naplaćivati bilo od onog te je štetu učinio ili od Opštine u kojoj se je pronašla, a za telegrafsku kasu:

- 1) za jedan direk koji se sasvim slomi ili zrnorn puščanim ošteti po....2 fiorina*
- 2) za jedan izolator (čašicu) po50 novčića⁶³*
- 3) za jedno gvožđe (na kom je izolator) po.....50 novčića*
- 4) za jedan metar žice od linije po20 novčića*

Kapetani su, takođe, bili ovlašćeni da paušalno („prema uviđavnosti od krivoga“) kazne i druge manje odštete kao što su vezivanje stoke ili drmanje stubova, zatim sadijevanje slame ili listova uz stubove i sl. Na kraju u Naredbi se kaže:

Gospodine Kapetane, naređuje ti se: da sa ovom naredbom odma upoznaš svakojeg stanovnika povjerene ti kapetanije i da je u tri puta na vojničkom skupu narodu objasniš, a naročito opštinskim kmetova naredi, da na izvršenje iste najstrožije paze jer će oni kao što je već kazano za sve biti odgovorni zajedno sa vama.

Pored toga, u cilju daljeg unaprjeđenja PTT komunikacija, knjaz Nikola je 1892. godine poslao u Srbiju 29 mladića radi

⁶³ Austrijski novac fiorin (f) je u doba Knjaževine Crne Gore do 1901. bio glavno obračunsko i platežno sredstvo. Budžet Knjaževine se obračunavao u fiorinima prema kursu koji je važio u Austriji, a i svi činovnici su primali platu u toj valuti. 1 fiorin je iznosio 100 novčića.

osposobljavanja u tamošnjim školama za poštansku i telegrafsku službu, kao i 15 u Austrougarsku na školovanje u istoj struci.

Kako bi se, pored konkretnih ugovora, i generalno uredio odnos sa vlasnicima poštanskih kola Ministarstvo unutrašnjih djela donosi 15/27. decembra 1892. godine, **Pravilnik o postupanju vlasnika kola (karoca) pri vožnji putnika**⁶⁴. Ovim propisom uređene su obaveze davaoca kola „pod kiriju“ u pogledu tehničke ispravnosti i urednosti kola, dobre uhranjenosti i izgleda „konja od uprezanja“, uvježbanosti kočijaša, njihovo ponašanje tokom vožnje, korišćenje fenjera, kao i da su „dužni svuda po putovima ili u varošima vikati, i narod opominjati, da se čuva i da se puta uklanja živo...“.

Značajan dio Pravilnika utvrđuje tarife za prevoz za dvomjesna i za četvoromjesna kola. Na primjer, „tarif“ za dvomjesna kola iznosi:

	<i>f. n.</i>	<i>f. n.</i>
<i>I Od Cetinja do Rijeke ili obratno</i>	4 -	<i>Za poći i vratiti se</i> 6 -
<i>II Od Rijeke do Podgorice ili obratno</i>	4 -	<i>Za poći i vratiti se</i> 6 -
<i>III Od Podgorice do Danilova grada ili obratno</i>	3 -	<i>Za poći i vratiti se</i> 5 -
<i>IV Od Danilova grada do Nikšića ili obratno</i>	6 -	<i>Za poći i vratiti se</i> 8 -
<i>V Od Vira do Bara-Pristana ili obratno</i>	9 -	<i>Za poći i vratiti se</i> 9 -
<i>VI Od Cetinja do Kotora ili obratno</i>	10 -	<i>Za poći i vratiti se</i> 16 -

Tarifa za četvoromjesna kola je, zavisno od relacije, bila veća za 1 ili 2 fiorina. Takođe je uređeno i vrijeme čekanja bez doplate, kada putnik „uzme kola za poć i povratak“ i to: u Kotor 6 ura, na Rijeku 3 ure, u Podgoricu 5 ura, na Danilovgrad 6 ura, u Nikšiću dan ili noć. Putnik ne može, bez prethodne pogodbe, primorati kočijaša da ga za duže vrijeme od propisanog čeka. Interesantno je navesti i slijedeću odredbu Pravilnika:

⁶⁴ IIRCG, *Crnogorski zakonici 1796-1916, Zbornik dokumenata*, Knjiga II, Podgorica 1998, str. 324-328.

Kad bi putnik zbog neke potrebe želio produžiti put, mimo jedno mjesto za koje je označena tarifa ima suviše platiti do mjesta đe ide 25 nov. Na jedan kilometar za kalešin, a 35 nov. Za veliku karocu; ova tarifa na kilometre služi i za one koji uzimaju karoca za šetnje.

Prevoz putnika i pošte kolima na relaciji Cetinje - Podgorica - Nikšić i obratno otpočeo je dva mjeseca kasnije, 6. septembra 1892. godine kada su donijeta nova **Pravila za putnike voznom poštom** kojima su bili obuhvaćeni tada aktivni putni pravci.

Iz ovog, kao i iz prethodnih i narednih tekstova, vidi se nedvosmislena preciznost pravne norme, izražene narodnim govornim jezikom.

Mada je još juna 1881. godine ustanovljena u ljetnoj sezoni redovna linija diližansom od Cetinja do Kotora i obratno, Uprava crnogorskih pošta i telegrafa osnovala je 1895. godine „voznú poštu“, odnosno prevoz pošte i putnika diližanskim kolima. U tom cilju je u Beču 10. aprila 1895. godine potpisan **Ugovor između uprava pošta Austrije i Crne Gore o uspostavljanju poštanskih vožnji između Kotora i Cetinja**⁶⁵ U skladu sa ovim ugovorom otpočeo je svakodnevni saobraćaj diližansom od Cetinja do Kotora i obratno, kao i dva puta nedjeljno posebna vožnja za prevoz paketa do 30 kg težine. Uprava pošta Crne Gore preuzima obavezu da obezbijedi kola i zaprege, uzimajući pri tome u obzir i postaju za promjenu konja, kočijaša i postiljona na Njegušima. Za vožnje koje se organizuju dva puta nedjeljno upotrebljavaće se pokrivena i zatvorena kola, čije strane su okovane željezom.

Prema članu 4 svaku vožnju mora pratiti jedan postiljon, koji zna da čita i piše i vodi dnevnik. Članom 9 je uređeno da u slučaju prevoza pošiljke čija vrijednost prelazi 20.000 funti, do granice ih moraju pratiti činovnici obezbjeđenja na račun one upra-

⁶⁵ G. Perazić, R. Raspopović, *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878-1918*, Pobjeda, Podgorica, 1992, str. 276-277.

ve na čijoj teritoriji se vrši prevoz. Članom 11 Uprava pošta Austrije se obavezala da Crnogorskoj upravi za dvije naprijed navedene vožnje odobri nadoknadu od 8.000 forinti godišnje.

Istovremeno, 10. aprila 1895. godine u Beču poštanske uprave Austrije i Ugarske s jedne strane i Crne Gore s druge, „uglavili“ su **Pogodbu**⁶⁶ sa veoma detaljno uređenim obavezama potpisnica oko procedura primopredaje, iznosa taksi, garancije za odštetu poštanskih uputnica, kako običnih tako i brzozajvnih, i sl. Tako je, na primjer, članom 10 Pogodbe utvrđena taksa koju plaća pošiljalac jedne obične novčane uputnice i to:

10 novč. do iznosa od 20 for.

20 „ „ 50 for.

40 „ „ 150 for.

60 „ „ 300 for.

100 „ „ 500 for.

Članom 18 bilo je zabranjeno:

Otpremanje kovanog novca, papira od vrijednosti, zlatnijeh i srebrnijeh predmeta ili drugih dragocjenijeh stvari, u pošiljkama bez vrijednosti, ili pak sa naznačenom vrijednosti, koja je veća ili manja nego li istinita vrijednost sadržaja,...

Pogodba je stupila na snagu 1. jula 1895. godine, a par dana kasnije obnarodovana su i **Pravila za putnike voznom poštom na kolima**⁶⁷ prema kojima je svaki putnik na toj relaciji plaćao kartu od 2 fiorina, što je bilo pet puta manje od tarife iz 1892. godine. Od Njeguša do Kotora vozna karta je iznosila 1 fiorin i 20 novčića. Đeca ispod četiri godine s pratljom prevožena su besplatno, dok se đeci od 4 do 10 godina naplaćivalo pola karte.

⁶⁶ Isto, str. 278-284.

⁶⁷ V. Vujačić, *Crnogorska pošta i poštanske marke*, Izdavački centar Cetinje, 2001, str. 79.

Putnik je mogao ponijeti pretljag do 10 kg težine, dok se teži prtljag slao tzv. paketnim kolima. Paketne pošiljke u tim naročitim kolima razmjenjivane su dva puta nedjeljno.

Donošenjem **Ugodbe o razmjeni paketa sa doplatom**⁶⁸ 1. maja 1895. godine uspostavljen je poštanski saobraćaj sa Njemačkom. Uprave pošta Njemačke i Crne Gore saglasile su da se uspostavi razmjena poštanskih paketa i „paketa mesaderije“ sa doplatnim viškom do iznosa 800 maraka ili 1.000 frana-ka. Uređeno je i da se doplatničke takse između poštanskih uprava ugovornih poštanskih uprava dijele ravnopravno.

Za potrebe poštanskog i putničkog saobraćaja 8/20 februara 1896. osnovano je u Crnoj Gori akcionarsko „Knjaževsko crnogorsko povlašćeno parobrodsko društvo“. Članom 2 **Statuta Akcionarskog društva**⁶⁹ ovo društvo će *obdržavati redovnu plovidbu Skadarskijem jezerom i Bojanom. Prema uviđavnosti i snazi svojoj Društvo može ovu plovidbu rasprostrijeti i na Jadransko more...* parobrodsko društvo je dobilo isključivu povlasticu na 25 godina za prenos pošte između Rijeke, Skadra i drugih pristaništa, što je bilo uređeno posebnim ugovorom između vlade Njegovog Visočanstva Gospodara i Društva.

Na relaciji Cetinje – Rijeka Crnojevića krajem marta 1897. počeli su redovno saobraćati omnibusi, kola za grupni prevoz putnika. **Pravilima za putnike omnibusa** bilo je predviđeno da vozilo saobraća svaki dan, a da dva puta nedjeljno zainteresovanim obezbjeđuje vezu sa parobrodom „Danica“ na Skadarskom jezeru.⁷⁰

Poštanska sandučići, nabavljeni preko Ministarstva trgovine u Beču, uvedeni su jula 1897. kod svih pošta u Crnoj Gori.

⁶⁸ Isto, str. 69.

⁶⁹ IIRCG, *Crnogorski zakoni 1796-1916, Zbornik dokumenata*, Knjiga II, Podgorica 1998, str. 360-367.

⁷⁰ V. Vujačić, *Crnogorska pošta i poštanske marke*, Izdavački centar Cetinje, 2001, str. 79.

Obojeni su bili crvenom bojom sa ucrtanim državnim grbom i pismom ispod grba u bijeloj boji. Sandučići su 1903. uvedeni i na dilažanskim kolima i omnibusima.⁷¹

Poštansko sanduče

Da bi se poboljšali ugovori „koji uređuju poštanske odnose između dvije države“, u Rimu je 13. septembra 1898. i na Cetinju 18. oktobra 1898. potpisan **Administrativni ugovor među Crnom i Italijom o poštanskoj službi**⁷². Ugovor sadrži 31 član i, uglavnom, je sadržajem sličan ostalim međudržavnim ugovorima iz poštansko-telegrafske službe. Jedino su članom 9 ekskluzivno istaknute privilegije besplatnih pošiljki između vladarskih kuća i diplomatskih predstavništava u Rimu i na Cetinju. Šaržirana pisma i kutije sa označenom vrijednošću upućivaće se preko linije „Brindizi“ po parobrodima društva „Pulja“ koji kreću petnaestodnevno iz te varoši. Razmjena poštanskih paketa (sa ili bez označene vrijednosti) vršiće se tranzitom preko Austrougarske, ili direktno preko italijanskih parobroda.

⁷¹ Ž. Leković, „Poštanska služba u Crnoj Gori za vrijeme Petrovića“, *Istorijski zapisi*, godina LXXVIII, 1-4/2005. str. 178.

⁷² G. Perazić, R. Raspopović, *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878-1918*, Pobjeda, Podgorica, 1992, str. 333-339.

Sporazum o razmjeni poštanskih uputnica između Francuske i Crne Gore⁷³ sklopljen je na Cetinju 7/19 aprila 1899. godine. Ni jedna uputnica nije mogla preći iznos od 500 franaka, pri čemu je predviđena mogućnost naknadnog povećanja ovog iznosa na 1.000 franaka. Članom 3 uređene su poštari-ne koje pošiljaoci plaćaju za svaku pošiljku i to: u Francuskoj za prvih 100 franaka – na 25 santima za 25 franaka, ili dio iznosa od 25 franaka, a preko prvih 100 franaka – na 25 santima za 50 franaka ili dio iznosa od 50 franaka. U Crnoj Gori poštarina je bila u istom iznosu u valuti zemlje, ili 10 krajcara za 25 franaka, ili dio tog iznosa za prvih 100 franaka, a preko 100 franaka 10 krajcara za 50 franaka, ili dio iznosa od 50 franaka. U Parizu su dvije države 23. aprila iste godine donijele **Pravilnik pojedinosti i načina izvršenja sporazuma o razmjeni poštanskih uputnica zaključenog između Francuske i Crne Gore**⁷⁴. Pravilnikom je bio propisan obrazac poštanske ili telegrafske uputnice i ostale proceduralne pojedinosti vezane za isplate uputnica, evidenciju, međusobne bilanse i sl.

Tokom 1900. i 1901. godine potpisane su četiri dokumenta o regulisanju poštansko-telegrafskog saobraćaja, odnosno duga sa Austrougarskom. Prvi je **Nagodba Knjaževske Crnogorske Vlade za isplaćivanje svog poštansko-uputničkog duga sa C.K. Austro-Ugarskom Vladom**⁷⁵ – Cetinje 16. novembar 1900. kojom se crnogorska strana obavezuje da, na ime duga od 586 621 forinte koji je nastao prometom poštanskih uputnica kod Knjaževske crnogorske pošte, dati u zalog godišnje prihode Primorske nahije u iznosu od 67 582 forinte. U tački III nagodbe rečeno je da će sa gore navedenim zalogom, zaokruženim na 70.000 forinti godišnje, namirivati ukupni dug „sa interesom dok se ne isplati cijela rečena dužna svota“.

⁷³ Isto, str. 352-355.

⁷⁴ Isto, str. 370-375.

⁷⁵ Isto, str. 392-393.

Drugi dokument je **Protokol za regulisanje računa između uprava pošta i telegrafa Austrije i Crne Gore**⁷⁶ potpisan u Beču 5. januara 1901. godine. Ovim protokolom je u vezi isplate neriješenih računa između uprava pošta i telegrafa upravnika pošta Crne Gore Špiro Popović dao sljedeću izjavu: *Filijala Credit Lyonnaise-a u Beču dobiće danas nalog da odmah isplati C. K. blagajni pošta (u Beču) iznos od 1.483.963 krune 38 helera i 48.211 franaka 92 santima.*

Dalje se u 7 pozicija preciziraju iznosi poravnanja računa po pojedinim vrstama poštanskih usluga za dugove iz 1898-1900. godine.

Treći dokument bio je potpisan u Beču 8. januara iste 1901. godine: **Dodatni akt Sporazumu zaključenom u Beču 10. aprila 1895. između Crnogorske uprave pošta s jedne i Pošta Austrije i Ugarske s druge strane**⁷⁷. Ovaj dodatak članom 11 precizira obavezu Crnogorske uprave pošta da, radi „osiguranja urednosti službe razmjene pošta“, svakog mjeseca Austrijskoj upravi plati svotu od $\frac{3}{4}$ iznosa koji se ostvario u odgovarajućem mjesecu prethodne godine. Polovina svakog iznosa biće uplaćivana 20-tog u mjesecu, a druga polovina 10-tog u sljedećem mjesecu. Dokument istog naslova i gotovo istih odredbi, ali radi uređenja obaveza prema Pošti Ugarske, potpisan je u Budimpešti januara 1901. godine. Očigledno da je ovim sporazumima izvršen dodatni pritisak na Crnu Goru da urednije izvršava obaveze iz bilateralnih finansijskih poštanskih transakcija sa Austrougarskom.

Godine 1901. uvedeni su poštanski pregratci (fahovi) kod pošta na Cetinju i u Podgorici, uz mjesečnu pretplatu od 60 helera. Pregratci su bili lijepo izrađeni i u bijelo obojeni. U pošti na Cetinju bili su ukinuti aprila 1903. godine ali se njihovo ukidanje

⁷⁶ Isto, str. 395-396.

⁷⁷ Isto, str. 397-398.

pokazalo kao nekorisno zbog priličnog broja pretplatnika, kao i većeg broja ustanova i stranih poslanstava. Ponovo su uvedeni iste godine uz mjesečnu pretplatu od 1 krune.⁷⁸

Na Cetinju 7. marta, a u Berlinu 19. marta 1902. ratifikovan je **Sporazum o razmjeni paketa uz naplatu između Njemačke i Crne Gore**⁷⁹. Sporazum je imao pet članova kojima je određeno da se između dvije države obavlja razmjena poštanskih paketa uz naplatu do iznosa od 800 maraka ili 1.000 franaka. Obavezno je plaćanje poštarine unaprijed u valuti zemlje pošiljaoca, a odredišni poštanski ured ih pretvara u valutu svoje zemlje.

Iste 1902. godine 22. decembra u Beču potpisana su sa poštama Ugarske i Austrije dva odvojena protokola koji predstavljaju izvjesne izmjene Ugovora zaključenog u Beču 10. aprila 1895 i prethodnih dodatnih akata tom ugovoru. U **Protokolu između uprava pošta Crne Gore i Ugarske**⁸⁰ mijenja se član 10 pomenutog ugovora tako da se uputničke takse neće dijeliti, već ostaju u cjelini za upravu koja ih je naplatila. U skladu sa novim multilateralnim poštansko-telegrafskim sporazumima, mijenjaju se ili ukidaju neki članovi Ugovora. Uzajamno odobravanje taksi za poštanske pakete, pisma i kutije sa označenom vrijednošću, prema članu 5, vršiće se u krunama i dinarima, prema kursu 1 franak = 1 kruna.

Protokol između uprava pošta Crne Gore i Austrije⁸¹ sadrži slične odredbe kao i Protokol sa Ugarskom, s tim da Uprava pošta Austrije prihvata da od „Crnogorske uprave, na ime isplate salda po računima uputnica, osim valute krune, dobija i zlatnike u

⁷⁸ Ž. Leković, „Poštanska služba u Crnoj Gori za vrijeme Petrovića“, *Istorijski zapisi*, godina LXXVIII, 1-4/2005. str. 184.

⁷⁹ G. Perazić, R. Raspopović, *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878-1918*, Pobjeda, Podgorica, 1992, str. 411-412.

⁸⁰ Isto, str. 421-422.

⁸¹ Isto, str. 425-427.

francima po kursu od 20 franaka – 19 kruna 04 helera.“ Članom 7 Protokola Austrijska uprava će povećati subvenciju Upravi pošta Crne Gore za održavanje poštanskog saobraćaja između Kotora i Cetinja sa 16.000 kruna na 20.000 kruna godišnje. Međutim, dodat je i stav da će se mjesečni iznosi ove subvencije odbijati od konačnog salda po glavnom računu poštanskih uputnica.

Na Nikoljdan 6/19. decembra 1902. godine knjaz Nikola proglašava novi **Zakon o knjaževskoj vladi i državnom savjetu**⁸². Zakonom je izvršena reorganizacija državnog aparata uz prvi put jasno definisan položaj vlade, a donekle i zakonodavne i sudske vlasti koje su i dalje ostale ograničene autokratskom vlašću knjaza.

Pri Ministarstvu unutrašnjih djela jedno od pet odjeljenja je i Odjeljenje za poštu i telegraf. U nadležnostima ovog odjeljenja spadaju: ustanovljavanje novih i održavanje postojećih „štacija“ poštanskih i telegrafskih linija, ugovaranje i vršenje međunarodnih poštansko-telegrafskih poslova i uređenje područnih zvanja i činovnika i nadzor nad njima.

Posebnim **Zakonom o ustrojstvu Ministarstva unutrašnjih djela i administrativnoj podjeli države**⁸³ od 8/21 aprila 1903. godine članom 5 uređeno je da Odjeljenje za poštu i telegraf, sem načelnika, ima sekretara, blagajnika, dva kontrolora, računovođu, pisara i potreban broj nižeg osoblja. Potpuniji spisak službenika ovog odjeljenja dat je u publikaciji *Zvanja crnogorskih državnih ustanova i službenika 1860-1916*⁸⁴. Pored već pomenutih zvanja navode se i slijedeća: rukovaoc depoâ, manipulant, upravnici štacija, činovnici II, III, IV i V klase, mašinista, postiljoni, stražari,

⁸² IIRCG, *Crnogorski zakonic 1796-1916, Zbornik dokumenata*, Knjiga II, Podgorica 1998, str. 582-592.

⁸³ Isto, str. 669-671.

⁸⁴ V. Đuranović, M. Miljić, *Zvanja crnogorskih državnih ustanova i službenika 1860-1916*, Pobjeda, Podgorica 2009.

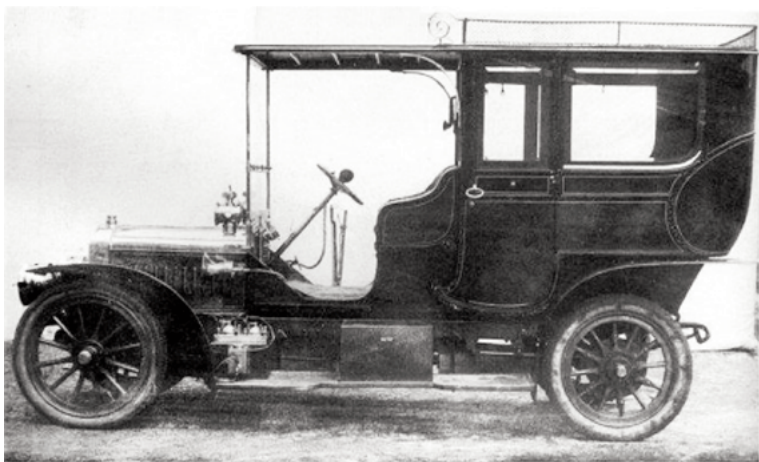
žičari, lađari, krmanoši, poštonoša, kočijaši, štalijeri i štalmajstori. Ovakva službenička struktura, uz manje izmjene, održala se od 1. januara 1903. do početka 1916. godine.

Sljedeća činjenica dostojna poštovanja jeste da je Crna Gora prva od evropskih država uvela automobilski prevoz pošte i putnika u vlastitoj organizaciji. U drugim državama to su radile privatne firme. Jovo Popović, upravnik Pošta i telegrafa Crne Gore je 1903. godine u Parizu naručio kod firme „Delahaye“ jedan automobil za prevoz pošte i putnika. Za prvi, u to vrijeme i jedini, automobil u Crnoj Gori plaćeno je 21.178 kruna. Automobil je imao od 14 do 16 ks, dva cilindra, dužinu 4, a širinu 1,85 metara, 10 sjedišta i prostor za prtljag. Bilo je razumljivo da je, prema pisanju *Glasa Crnogorca* od 3. maja 1903, pojava automobila („karoca bez konja“) kod naroda primana sa velikom radoznalošću i oduševljenjem.

Ovaj poštansko-putnički automobil počeo je da saobraća 9. juna 1903. godine. Međutim, automobil se nije pokazao pogodan za brdske crnogorske puteve⁸⁵, pa je s toga 1908. prevoz pošte i putnika izdat u zakup češkoj firmi „Laurin i Klément“ iz Mlade Boleslave. **Ugovor zaključen između Ministarstva unutrašnjih poslova – Otsjeka pošta i telegrafa Kraljevine Crne Gore, s jedne strane, i Akcionarskog društva Laurin i Klément iz Jungbunzlaua, s druge strane, za redovni automobilski prevoz poštanskih predmeta i putnika**⁸⁶ sklopljen je u Pragu 28. maja 1910. godine. Ugovor, sklopljen na 15 godina,

⁸⁵ Automobilom je do 1907. upravljao Milo Tomanović, mehaničar. Poslije kvara, Tomanović ga je doveo opravio, ali je po naredbi Uprave pošta i telegrafa garažiran, ponovo aktiviran 1910. za potrebe obilaska radova na izgradnji telefonskih linija i konačno oglasom u „Glasu Crnogorca“ prodat izvijesnom privatniku.

⁸⁶ G. Perazić, R. Raspopović, *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878-1918*, Pobjeda, Podgorica, 1992, str. 609-618.

Poštanski automobil „Delahaye“

bio je veoma detaljan jer su se u 35 članova precizirale sve bitne pojedinosti oko putnih linija, broja i tehničkih karakteristika automobila, brzine vožnje, obaveza šofera i svi drugi elementi međusobnih odnosa ugovornih strana. Ugovorene putne linije bile su: Cetinje – Kotor, Cetinje – Podgorica, Podgorica – Nikšić i Podgorica – Plavnica. Vozni park ove firme raspolagao je sa 7 putničkih i 3 teretna automobila, kao i jednom prikolicom. Na ime nadoknade češkoj firmi je plaćen iznos od 20.000 kruna, dok je prihod od prodatih putničkih karata pripadao Glavnoj upravi pošta i telegrafa Crne Gore, a Akcionarsko društvo će dobijati od Ministarstva za svaku godinu trećinu prosječnog neto prihoda.

Članom 13 **Carinskog zakona za Knjaževinu Crnu Goru**⁸⁷ od 6/19. decembra 1903. godine uređeno je da se roba može prenositi preko carinske linije od izlaska do zalaska sunca. Ali se u svako vrijeme mogu prenositi:

⁸⁷ IIRCG, *Crnogorski zakonici 1796-1916, Zbornik dokumenata*, Knjiga II, Podgorica 1998, str. 771.

- a) pošiljke koje pošta prenosi;
- b) roba koju parobrodi, brodovi ili priznati redovni tranziti državnim putevima u redovnom putničkom saobraćaju prenose, ili roba za koju je carinarnica unaprijed obaviještena;
- c) prtljazi putnika koji parobrodima, brodovima, kolima ili pješke putuju. Utovarivati se može u svako doba, naročito stoka.

Iste, 1903. godine, Crna Gora je sklopila poštanski sporazum sa Holandijom i dopunjeni sa Italijom. **Sporazum o izvršenju isplata za razmjenu paketa između Crne Gore i Holandije putem poštanskih uputnica**⁸⁸, sklopljen u Hagu 30. novembra 1903. po sadržaju normi je sličan skorijim sporazumima o izvršenju isplata za razmjenu paketa, postignutim sa Njemačkom i Austrougarskom. Na Cetinju je 24. decembra potpisan **Dopunski administrativni sporazum za poštansku konvenciju između Crne Gore i Italije od 13. septembra/10. oktobra 1898. godine**⁸⁹. Sporazum deklariše obavezu Uprave italijanskih pošta da između Bara i Barija uspostavi direktnu dvonedeljnu brodsku liniju, a crnogorskih da održava dvonedeljnu liniju između Bara i Skadra. Linija u crnogorskoj nadležnosti između Bara i Skadra sastojala bi se iz „nekopnene“ linije između Bara i Virpazara i brze i direktne brodske linije između Bara i Skadra. Značajan je i član 3 koji je glasio:

Crnogorska uprava se obavezuje da prevozi u tranzitu i u zatvorenim depešama, sva poštanska pisma koja stižu od ili za Italijanski poštanski biro u Skadru, kao i jednog službenika Italijanske pošte koji će pratiti ove pošiljke u odlasku i u povratku sa svim poštanskim paketima od ili za istu poštu uz godišnju subvenciju od 200.000 kruna

⁸⁸ G. Perazić, R. Raspopović, *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878-1918*, Pobjeda, Podgorica, 1992, str. 450-452.

⁸⁹ Isto, str. 457-458.

austrijske vrijednosti koja podrazumijeva sva tranzitna i druga prava plativa mjesečno u običnoj formi.

Članom 4 je predviđeno da, u slučaju kada crnogorska uprava pošta ne bi iz bilo kojeg razloga mogla da 1. marta 1904. uspostavi liniju na Skadarskom jezeru, italijanska uprava bi preuzela obavezu organizovanja ove linije, ali bi i godišnja subvencija Crnoj Gori bila smanjena na 12.000 kruna austrijske vrijednosti.

Da bi se izbjegli nesporazumi koji bi mogli nastupiti između putnikâ i vlasnikâ kola ili kočijaša, Ministarstvo unutrašnjih djela je 8/21 maja 1904. donijelo novi **Pravilnik o vlasnicima kola, kočijaša i kolskoj tarifi**⁹⁰. Ovim pravilnikom je zamijenjen onaj od 15. decembra 1892. godine. Pravilnik ima četiri dijela. U dijelu I detaljnije su utvrđene obaveze vlasnika kola u pogledu obezbjeđivanja dozvole i dobrog stanja kola i konjske zaprege.

U dijelu II (O kočijašima), u odnosu na prethodni pravilnik dodatno se precizira obaveza posjedovanja kočijaške dozvole kojom se garantuje izvježbanost u kočijašenju i dobro vladanje kočijaša. Posebno je interesantna odredba po kojoj su kočijaši, kad sretnu člana vladajućeg doma, bilo u kolima, na konju ili pješke, dužni da gone kola umjerenim korakom. Takođe, u takvim prilikama putnici ne smiju silaziti s kola, „već će sjedeći nužni pozdrav iz kola ukazati“.

U dijelu III utvrđuju se tarife za tromjesna i četvoromjesna kola. Ovdje će biti, ilustracije radi navedene tarife za tromjesna kola.

	<i>kr.</i>	<i>kr.</i>
<i>I Od Cetinja do Kotora ili obratno</i>	<i>18</i>	<i>Za odlazak i povratak 28</i>
<i>II Od Cetinja do Njeguša ili obratno</i>	<i>8</i>	<i>Za odlazak i povratak 12</i>
<i>III Od Njeguša do Kotora ili obratno</i>	<i>10</i>	<i>Za odlazak i povratak 15</i>
<i>IV Od Cetinja do Rijeke ili obratno</i>	<i>8</i>	<i>Za odlazak i povratak 12</i>

⁹⁰ II RCG, *Crnogorski zakonici 1796-1916, Zbornik dokumenata*, Knjiga II, Podgorica 1998, str. 923-928.

<i>V Od Rijeke do Podgorice ili obratno</i>	8 Za odlazak i povratak	12
<i>VI Od Podgorice do Danilova grada ili obratno</i>	6 Za odlazak i povratak	9
<i>VII Od Danilova grada do Nikšića ili obratno</i>	10 Za odlazak i povratak	15
<i>VIII Od Rijeke do Vira ili obratno</i>	9 Za odlazak i povratak	14
<i>IX Od Vira do Bara-Pristana ili obratno</i>	16 Za odlazak i povratak	24
<i>X Od Podgorice do Plavnice ili obratno</i>	6 Za odlazak i povratak	9
<i>XI Od Danilova grada do Ostroga ili obratno</i>	10 Za odlazak i povratak	15
<i>XII Od Nikšića do Ostroga ili obratno</i>	8 Za odlazak i povratak	12

Upoređenjem sa tabelom iz Pravilnika od 15/27. decembra 1892. godine primjećuje se povećani broj linija i promijenjena valuta – kruna⁹¹ umjesto fiorina. Kako je 1 fiorin vrijedio 2 krune, tako su i nove prevozne tarife u krunama praktično udvostručene vrijednosti ranijih tarifa u fiorinima. Tarife za četvoromjesna kola su uvećane, zavisno od linije, za 3-6 kruna. U dijelu IV definišu se dužnosti oblasnih uprava da saslušaju pritužbe putnika i primijene odgovarajuće kazne za prestupe vlasnika kola ili kočijaša.

Posebno značajan datum u istoriji crnogorskih komunikacija dogodio se 1904. godine. Crna Gora je 5. maja te godine sa pronalazačem bežične telegrafije Markonijem⁹² u Londonu sklopila **Ugovor o postavljanju i korišćenju radio telegrafske stanice sistema Markoni za javnu upotrebu u Baru**⁹³. Na osnovu

⁹¹ Fiorin je ostao kao sredstvo obračuna do 1. maja 1901. godine, a od tada se umjesto fiorina uvodi kruna, o čemu je Ministarstvo finansija takođe izdalo naredbu polovinom januara 1901. godine. Prema ovoj naredbi jedna kruna je imala vrijednost od 50 novčića, a dvije krune vrijednost dotadašnjeg starog fiorina. Tako je od maja 1901. godine zvanično cirkulisala kruna i obračun vršen „u krune i helere“.

⁹² Guglielmo Marconi (1874–1937) italijanski inženjer i fizičar koji je zajedno sa njemačkim fizičarem Karl Ferdinand Braunom (1850–1918) 1909. godine dobio Nobelovu nagradu za fiziku.

⁹³ G. Perazić, R. Raspopović, *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878-1918*, Pobjeda, Podgorica, 1992, str. 450-452.

ovog ugovora uspostavljena je radio-telegrafska međunarodna linija Bar – Bari. Markoni je preuzeo obavezu da finansira izgradnju radio-telegrafske stanice u Crnoj Gori i prve na Balkanu, uz pravo korišćenja na 10 godina. U slučaju da knjaževska vlada to želi, po isteku naznačenog roka može da otkupi stanicu po cijeni koju bi utvrdili eksperti. Tarifa po riječi između Italije i Crne Gore utvrđena je na 15 santima koje treba podijeliti na jednake djelove, od čega svih 15 santima pripada g. Markoniju. Članom XIII Ugovora *Knjaževska vlada se obavezuje da poveže na svoj trošak radio-telegrafsku stanicu u Baru sa svojom vazdušnom mrežom i da ne dozvoli drugo postavljanje radio-telegrafskih stanica u području od 100 km od radio-stanice u Baru*. Na kraju, u članu XV bilo je utvrđeno da bi se, u slučaju rata u kome bi učestvovala Crna Gora, ova radio-stanica isključivo koristila za crnogorske potrebe.

Prvi radio talasi upućeni su sa radio-stanice na Volujici („Radio Volujica“) prema stanici „San Kataldo“ u Bariju 3. avgusta 1904. godine na svečanosti kojoj je prisustvovao i Markoni. Uz hiljade prisutnih, otvaranju je prisustvovao i knjaz Nikola koji je tu modernu tehničku mogućnost iskoristio da razmijeni prijateljske poruke sa evropskim vladarima u Rimu, Petrogradu, Beču i Beogradu. Tom prilikom knjaz Nikola odlikovao je Markonija i poslanika Kuzanija velikim krstom Danilovog ordena, italijanskog generalnog konzula u Skadru Leonija Danilovim ordenom II stepena, i markiza Solarija, Markonijevog pomoćnika, Danilovim ordenom III stepena.

Stanica na Volujici bila je registrovana kao „crnogorska“ kod Savezne kancelarije za međunarodni telegrafski saobraćaj u Bernu. Kako u registru stoji, radila je na talasnoj dužini 500 metara sa dometom do 200 kilometara. Sa stanicom na Volujici Crna Gora je zakoračila u razvoj radio difuzije, odnosno bežičnih komunikacija. Stanica je imala dvije antene visoke po 47 metara, a radila je pomoću baterija. Imala je dva odjeljenja. U

Radio-telegrafska stanica na brdu Volujica 1904. g.

jednom je bilo smješteno 400 baterija jačine 1,6 volti, a u drugom su se nalazili prijemno-predajni uređaji. Stanica je radila od 8 sati ujutro do 9 uveče, a crnogorski telegrafisti su samo tokom prve godine rada razmijenili sa svijetom 18.000 riječi⁹⁴.

Nezadovoljan zaradom Markoni je, u skladu sa početnim ugovorom, ubrzo ponudio Crnoj Gori ustupanje stanice. Ministarski savjet je 8. januara 1908. godine odobrio Poštansko-telegrafskom odjeljenju da preuzme od Markonija pod najam za tri godine njegovu radio-telegrafsku stanicu na Volujici, uz godišnju zakupninu od 2.500 franaka⁹⁵. Isto tijelo je 9. februara 1909. godine dalo dozvolu „Barskom društvu“ da otkupi „Volujicu“, s

⁹⁴ D. M. Đurović, *Od Volujice do Podgorice*, Radio Crne Gore, Podgorica 2004. navodi da su rukovođenje stanicom u prvoj godini rada preuzeli crnogorski telegrafisti Stevan Štiljanović, Jovan Crnčević i Jagoš Đurović.

⁹⁵ Ž. Milović, http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/dokumenti/pristan2_grupa_autora.htm

tim da se na stanicama produži radno vrijeme od 7 sati izjutra do ponoći, bez prekida. Tako je isplata prihoda od radio-telegrafske službe stanice „Volujica“ od 1. januara 1909. godine vršena, umjesto Markoniju, „Barskom društvu“.

Nažalost, stanica na Volujici nije bila dugog vijeka. Porušena je u prvim danima Prvog svjetskog rata 8. avgusta 1914. bombardovanjem sa austrougarskih krstarica „Zenta“ i „Szigetvar“, tačno nakon deset godina rada. U žestokom bombardovanju ostala je samo antena, a stradala je stara željeznička stanica, lučki magacini, dio lukobrana i električna centrala. Krajem novembra iste godine u Podgorici, uz korito Ribnice, postavljena je nova radio-stanica koja je bila povezana sa Ajfelovom kulom i sa Sevastopoljem na Krimu.

Na osnovu Pravilnika pojedinosti i načina vršenja Konvencije o razmjeni poštanskih paketa, sklopljen je (Bern, 27. maja 1904, Cetinje 2. juna 1904) **Sporazum o obračunu naplata za pake-te koji se razmjenjuju između Švajcarske i Crne Gore preko poštanskih uputnica**⁹⁶. Sporazum je sadržavao standardne odredbe o procedurama otpreme, podjeli prihoda i sl.

Početkom 1905. godine (Cetinje, 6/19. i 20. januara) ostvarena je **Razmjena nota radi izmjene Dopunskog poštanskog soprazuma zaključenog između Italije i Crne Gore 24. decembra 1903. godine**⁹⁷. Ovom protokolarnom razmjenom nota Italija obavještava Crnu Goru da, zbog nemogućnosti crnogorske strane da uspješno organizuje poštanski saobraćaj Skadarskim jezerom⁹⁸, aktivira član 4 **Dopunskog sporazuma**

⁹⁶ G. Perazić, R. Raspopović, *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878-1918*, Pobjeda, Podgorica, 1992, str. 469-470.

⁹⁷ Isto, str. 478-480.

⁹⁸ Početkom maja 1904. Glavna uprava pošta i telegrafa zamijenila je dotrajali i često remontovani parabrod „Lastavicu“ nabavkom novog parabro-da „Obod“. Propisana *Pravila za putnike na poštanskom parabrodu „Obod“*

o preuzimanju tog saobraćaja. Time se i godišnja subvencija Crnoj Gori smanjuje na sumu od 12.000 kruna za kopnenu poštansku službu između Bara i Virpazara. Služba će biti organizovana uz pomoć velikog parobroda koji će ploviti pod crnogorskom zastavom. Iz odgovora ministra spoljnih poslova Crne Gore (Vojvoda Gavro Vuković) vidi se da Crna Gora prihvata italijansku notu, uz isticanje 9 uslova. Jedan od uslova je bio da italijanska strana po razumnoj cijeni otkupi brodove „Obod“ i „Lastavicu“ koje Uprava crnogorskih pošta kupila, zadrži zaposljene (osim mehaničara) i da, u slučaju rata, brodovi o kojima je riječ budu na potpunom raspolaganju Crnoj Gori.

U krajevima bez kolskih puteva za prenos pošte organizovana je kurirska služba, pa je 10/23. februara 1905. donešen **Pravilnik za raznosače pri knjaževskim poštansko-telegrafskim stanicama**⁹⁹. Poštansko-telegrafske raznosače je postavljao, unapređivao i otpuštao iz službe načelnik Poštansko-telegrafskog odjeljenja pri Ministarstvu unutrašnjih djela.

predviđala su svakodnevni prevoz pošte i putnika na relaciji Rijeka Crnojevića - Virpazar - Plavnica - Skadar i obratno, dok je trgovačka roba prevožena samo dva puta nedjeljno. Prije toga, „Crnogorsko povlašćeno parobrodsko društvo“ parobrodom „Žabljak“ od 1885. uvodi redovnu liniju između Rijeke Crnojevića i Skadra kada je sklopljen Poštanski ugovor sa Turskom, uz godišnju subvenciju Turske od 2 400 fiorina. Kasnije je neovlašćeno firma „The Anglo-Montenegrin trading Company LTD“ parobrodom „Danica“ preuzela redovnu liniju na toj relaciji. Tek 1889. ova firma legalizuje djelatnost, čime je otpočeo redovan prevoz poštanskih pošiljaka Skadarskim jezerom. „Anglo-Montenegrin“ firma je prestala sa radom 1. septembra 1905. kada je kompletna prevozna sredstva ustupila novoosnovanoj italijanskoj kompaniji „Sindicato per ili porto e la ferrovia di Antivari“, tj. „Društvu barske luke i željeznice“.

⁹⁹ IIRCG, *Crnogorski zakonici 1796-1916, Zbornik dokumenata*, Knjiga II, Podgorica 1998, str. 954-961.

Uslovi za njihov prijem su bili da su crnogorski podanici koji su svršili osnovnu školu i da znaju čitati latinicu, da su odslužili „obavezni red u vojničkoj službi“ i da su potpuno duševno i tjelesno zdravi. Pri stupanju u službu polagali su zakletvu, a naročito da će „državne i službene tajne vjerno čuvati.“

Poštanski grb

Raznosači su se prema godišnjim platama razvrstavali u šest klasa i to: prva 720 kruna, druga 600, treća 480, četvrta 360, peta 300 i šesta 240 kruna. Nosili su službene uniforme, a na kapi državni grb sa poštansko-telegrafskim znakovima: „trumba i munja, i pod grlo, na okovratniku džamadana, iste znakove, izliveno od metala sa pozlatom.“ Grb i znakovi su bili državna svojina, a odijela su „o svom trošku“ nabavljali.

Pravilnikom je do detalja propisano ponašanje raznosača, od dolaska na posao (obavezno 15 minuta ranije) preko ponašanja na poslu i poštanskih procedura do kazni za neuredno vršenje službe. Tako se u članu 11 raznosačima doslovno zabranjuje:

- 1) *da se glasno smiju ili razgovaraju u prostorijama štacije,*
- 2) *da se zadržavaju na stepenicama i hodnicima štacije,*
- 3) *da zastajkuju i besposleni hodaju ulicama ili drugim javnim mjestima,*
- 4) *da puše, jedu ili piju, kada službu vrše,*
- 5) *da čitaju knjige ili novine, ili da rade makakav ručni rad, kada su na službi, i*
- 6) *da zamjenjuju jedan drugoga u dužnosti bez dopuštenja upravnika štacije ili njegovog zamjenika.*

Interesantna je i odredba iz člana 17 kojom se raznosaču određuje da do adrese dostavljaju pošiljku „prelazeći najmanje sto metara u minutu“. U povratku do štacije može se „i lakše ići, ali se u putu ne smije nigdje zadržavati“. Takođe, detaljna su i uputstva za predaju telegrama ili poštanske pošiljke, postupak sa nepredatim pošiljkama, reklamacije i kazne koje zavise od težine prestupa. Tako, upravnik štacije može kazniti raznosača oduzimanjem plate do 5 dana, inspektor do 10 dana, a načelnik odjeljenja u Ministarstvu gubitkom plate do 15 dana. Za prestupe i greške koje prelaze kaznu petnaestodnevne plate, raznosač će biti uklonjen iz službe.

Poslije prva dva mjeseca službe polažu ispit iz obaveza prema ovom pravilniku, a poslije šest mjeseci ispit iz uputstva za povlačenje i rad oko telegrafskih linija. Na osnovu položenog ispita, prema članu 36, raznosači (uz dopunsku dnevnicu) vrše i dužnost čuvara telegrafskih linija i konduktera za prатnju pošte.

Sljedeći iz paketa poštansko-telegrafskih propisa bio je **Pravilnik za poštiljone**¹⁰⁰ od 4/17. marta 1905. Pravilnik se odnosio na poštiljone („pratnike“, odnosno sprovodnike pošte na linijama kolskih puteva). Uvođenjem diližansi u poštansku službu 1895. uvedeni su i posebno obučeni i naoružani sprovodnici –

¹⁰⁰ Isto, str. 974-979.

poštiljoni. Na liniji Cetinje – Podgorica – Nikšić i nazad poštanski prevoz kolima počeo je 6. septembra 1895, pa je Uprava pošta i telegrafa tim povodom izdala nova **Pravila za putnike voznom poštom**¹⁰¹ kojim su obuhvaćene i ostale putne linije.

Poput prethodnih propisa i **Pravilnik za poštiljone** uređivao je primanje u službu, službenu odjeću i dužnosti poštiljona. Uslovi za primanje u službu bili su isti kao i za primanje raznosača iz prethodno prezentovanog **Pravilnika za raznosače pri knjaževskim poštansko-telegrafskim stanicama**, donešenog u februaru iste godine. Jedino su još morali položiti i garanciju od 2.000 kruna u nepokretnoj imovini. U pogledu stalne godišnje plate dijelili su se u pet klasa: prva 1 080 kruna, druga 1.020, treća 960, četvrta 900 i peta 840 kruna.

Sa više detalja uređeno je pitanje službene odjeće. Nosili su čisto službeno odijelo, propisano za knjaževsku vojsku. Na kapi je bio državni grb sa znakom trube, a na okovratniku džamadana gajtan od srme i izliveni znaci trube. Zimi i, uopšte, kada je hladno vrijeme morali su imati čizme i kabanicu postavljenu jagnjećom kožom, a kad je „kišljivo“ i ceradu.

Takođe, poštiljoni su za vrijeme vršenja službe morali imati „uza sebe kožnu čantru za nošenje putnog lista i pismonosne pošte za mjesta, koja se odrede između poštanskih štacija, trubu za davanje znakova, pun vojnički revolver i od istog 10 metaka u rezervu“. Grb i znakovi, čantra i revolver su bili državna svojina, a odijela su, kao i raznosači, nabavljali „o svom trošku“.

I ovim pravilnikom je do detalja propisano ponašanje poštiljona koji su, po prirodi njihove dužnosti, imali odgovornost „državnih služitelja“. Obavezno su morali biti 20 minuta ranije ispred poštanske štacije, pažljivo pregledati ispravnost kola i teglećeg pribora, kao i da li su konji nahranjeni, potkovani i otimareni.

¹⁰¹ V. Vujačić, *Crnogorska pošta i poštanske marke*, Izdavački centar Cetinje, 2001, str. 79.

Regulisane su i službene procedure primanja pošte i putnika, predaja pošte u stacijama, kao i prednost prolaza vojne i pogrebne kolone. Tokom vožnje poštiljon je, kao i raznosac pošte, bio dužan da obrati pažnju na stanje kolskog puta usputnih telegrafskih linija, o čemu je izvještavao upravnike stacija i čuvare puteva. Zabranjeno im je bilo da u ma kojem obliku od putnika traže napojnice, a bilo je sankcionisano i neopravdano kašnjenje dolaska na poštanske stacije. *Za svako zakašnjenje po poštanskom rasporedu od 10 minuta preko prve 10, bilo u dolasku ili polasku, poštiljon se kažnjava po 2 kr, a ako bi zakasnio toliko da se pošta ne može otpremiti redovnom linijom kažnjava se sa 50 kruna.* Za neuredno vršenje službe, zavisno od težine slučaja, kazniće se gubitkom plate od 5 do 15 dana, pri čemu se prihodom od ovih kazni nagrađuju vrijedni uredni poštiljoni. Za kaznu veću od petnaestodnevne plate, upravnik stacije ili zakupac predložiće inspektoru otpuštanje poštiljona iz službe.

Dvije nedelje kasnije, 20. marta/2. aprila 1905. godine donešen je i **Pravilnik za poštonoše**¹⁰² na linijama đe nema kolskih puteva. Prenos pošte na takvim linijama izdaje se na licitaciji pod zakup najmanje za 2, a najviše za 5 godina. Poštonoše moraju ispunjavati opšte uslove koje ispunjavaju raznosiči i poštiljoni, s tim da imaju svojine u nepokretnoj imovini od 5.000 kruna (ili da nađu jemca koji ima toliku svojinu), da polože unaprijed kauciju od 200 kruna koja se nadmetačima vraća nakon licitacije, kao i da nijesu mlađi od 20 ni stariji od 45 godina. Što se odjeće i opreme tiče, važi isto kao i za poštiljone, s tim što, osim revolvera, nose i punu lovačku pušku. Takođe, svaki poštonoša mora imati dobrog i izdržljivog konja, sa urednim samarom, dvije vreće od kostrijeti i pokrovac od cerade. Konj se mogao tovariti do 80 kg poštanskih pošiljki.

¹⁰² IIRCG, *Crnogorski zakonici 1796-1916, Zbornik dokumenata*, Knjiga II, Podgorica 1998, str. 985-982.

Pravilnikom je poštonoša bio obavezan da, prije kretanja pošte po rasporedu, bude sa konjem 10 minuta ranije ispred „štacije“. U slučaju kašnjenja dolaska na određene štacije bio bi, kao i poštiljon, kažnjen sa 2 do 20 kruna. Nije smio ići stranputicama niti se udaljavati od natovarenog konja, a bio je, takođe, dužan da usput pazi na telegrafске linije. Čak, morao je pri putovanju imati kod sebe 10 metara tanke bakarne žice da bi prevezao prekinuti telegrafski vod. Tokom zime, ako bi zbog snijega put postao neprohodan za konje, poštonoša je bio dužan da redovno prenosi poštu – ako je put prolazan za pješake.

Nakon donošenja **Ustava** 1905. godine, knjaz Nikola je 23. februara/8. mart 1906. proglasio **Krivični zakonik za Knjaževinu Crnu Goru**¹⁰³, kojim su u paragrafima 304, 305 i 306¹⁰⁴ zapriječene kazne za „zlomamjerno“ oštećenje ili uništenje telegrafa i telefona, kao i za štete na stubovima i provodnicima linija.

Lice koje namjerno izazove oštećenje i učini neupotrebljivim telegraf ili telefon, ili izazove prekid linije, oštećenje stuba i sl.

¹⁰³ U preambuli i čl. 1 Knjaževog proglasa Zakona kaže se: *Mi Nikola I po milosti Božjoj Knjaz i Gospodar Crne Gore ...Dajemo na znanje i objavljujemo: Da smo se na predlog Našeg Ministarskog Savjeta, a po saslušanju Našeg Državnog Savjeta u smislu čl. 221. tačke II. Ustava, Riješili narediti i naređujemo:*

Član I

Da se za Knjaževinu Crnu Goru usvoji Kriminalni (Kaznenitelni) Zakonik bratske nam Kraljevine Srbije s namjenama i dopunama prema našim prilikama i pravnim običajima i da se oštampa u naročitom izdanju... U potpisu su: predsjednik Ministarskog savjeta i ministar inostranih djela Lazar Mijušković, ministar vojni brigadir Janko Vukotić, ministar finansija i građevina Andrija Radović, ministar unutrašnjih djela Labud Gojnić, ministar pravde i zastupnik Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova Milo Dožić.

¹⁰⁴ IIRCG, *Crnogorski zakonici 1796-1916, Zbornik dokumenata*, Knjiga IV, Podgorica 1998, str. 114-115.

kazniće se po paragrafu 304 Zakona zatvorom od tri mjeseca do tri godine. Ako je, pak, prilikom zlonamjerne povrede telegrafa ili telefona neko teško povrijeđen, krivac će se prema paragrafu 305 kazniti robijom do 15 godina. U slučaju da je neko tom prilikom smrtno stradao, krivcu će biti izrečena smrtna kazna. Paragrafom 306 su zapriječene zatvorske kazne i u slučaju neha-ta službenih i neslužbenih lica do najviše godinu za oštećenja i do najmanje godinu za smrtni ishod, pri čemu će kažnjeni telegrafisti i telefonisti biti lišeni zvanja.

Naredne 1906. godine, 27. maja, sklopljen je **Ugovor između Glavne uprave pošte i telegrafa Crne Gore i Barskog društva**¹⁰⁵ na osnovu kojega je, pored ostalog, „Barsko društvo“ dobilo koncesiju za izgradnju i eksploataciju Pristana u Baru i željezničke pruge od Bara do Virpazara, kao i za plovidbu Skadarskim jezerom. Dodatno, ova kompanija se obavezala da izgradi pristaništa na Virpazaru, Plavnici i Rijeci Crnojevića za prihvata lađa i parabroda, bez obzira na vremenske uslove. „Barsko društvo“ posjedovalo je šest parobroda („Antivari“, „Danica“, „Drim“, „Neptuno“, „Obod“, „Vranjina“) i motorni brod na benzin „Vir“¹⁰⁶.

Vrijedan pomena je i neuspjeli pokušaj da se poslije 37 godina od donošenja **Zakona o telegrafu ili brzojavu**, februara 1907. donese **Zakon o pošti i telegrafu**. Međutim, usljed poznatih unutarpolitičkih trzavica tih godina Narodna skupština nije donijela ovaj zakon. Ni novi projekat **Zakona o pošti i telegrafu** podnesen Narodnoj skupštini 1911. nije stupio na snagu zbog izbijanja Balkanskih i Prvog svjetskog rata.

¹⁰⁵ V. Vujačić, *Crnogorska pošta i poštanske marke*, Izdavački centar Cetinje, 2001, str. 87.

¹⁰⁶ „Barsko društvo“ obavljalo je plovidbu Skadarskim jezerom do izbijanja Balkanskih ratova od kada će svi parobrodi Društva biti korišćeni za vojne operacije na Skadarskom jezeru i Jadranskom moru.

Dobro je poznato koliko je telegrafsko-telefonska služba, čak, presudno značajna u toku rata. Pogrešno dešifrovane poruke, makar u jednoj riječi, isticao je dr Šoć, mogu da u krvi potope čitave jedinice i uzrokuju poraze, čak i tamo đe su pobjede bile nesumnjive. Tokom 1906. u okviru reorganizacije u vojsci formiran je Vojni telegraf kao posebna vojna ustanova. U vezi sa tim, Ministarstvo vojno je 15. februara 1906. propisalo pravila za jednu četu vojnih telegrafista, a 30. maja 1907. utvrdilo **Pravila za primanje vojnih telegrafista; uslovi, obaveze i prava istih**¹⁰⁷.

Pravilima se pri Ministarstvu vojnom otvara „pri četi pionera kurs za vojne telegrafiste“. Predviđen je prijem 32 pripravnika, i to po 3 iz svake brigade, osim 2 iz primorske. Tačkom 3 Pravila bilo je propisano:

Pravo na konkurs imati će onaj dobrovoljni pripravnik telegrafista koji najprije podnese sljedeće dokumente:

a) krštenicu, iz koje će se moći vidjeti da je dotični mladić navršio 15, a da nije preturio 20 godinu starosti, jer će se samo takvi primati na konkursu;

b) školsku svedodžbu da je svršio 4 razreda osnovne škole;

v) uvjerenje od opštinskih i plemenskih vlasti o dobrom vladanju kao opštinaru i plemenika;

g) uvjerenje o vladanju i trudoljublju nadležnog upravnika poštansko-telegrafske štacije kod koje se dotični kao dobrovoljac telegrafista spremao za konkurs;

d) naposljetku roditeljski ili starateljski pristanak na sve obaveze na koje se dotični kandidat bude potpisao da će ih dobrovoljno ispunjavati.

Kandidate je pregledala posebna ljekarska komisija koja je cijenila da li je kandidat zdrav i u svakom pogledu sposoban za telegrafsku vojnu službu. Kurs vojnih telegrafista trajao je jednu

¹⁰⁷ Dr P. Šoć, „Za istoriju pošta i telegrafa u Crnoj Gori“, *Ratnik*, sveska IV, godina XLIV, april 1928, str. 62.

godinu, pri čemu se ipit mogao polagati i poslije 6 mjeseci obuke. Ko položi ispit sa najmanje dobrim uspjehom dobijao je dekret osposobljenog vojnog telegrafiste. Upisom na vojno-telegrafski kurs svaki pitomac se obavezivao da će narednih 5 godina ostati „na raspoloženju“ ministra vojnog i da u tom vremenu ne mogu bez dopuštenja ministra „ostaviti državu“. Tokom prvih 5 godina bili su obavezni pošećivati godišnje kurseve i na svaki poziv ministra odazvati se radi vojničke ili opšte državne službe. Kao naknadu za ovu obavezu primao je na ime pomoći 120 kruna godišnje. Propisana su i još neka njihova prava i obaveze, uključujući i pravo da poslije 5 godine produže status na još 4 godine, a zatim na 3, uz godišnju povišicu od 40 kruna. Tačkom 18 je propisano da „vojni telegrafisti spadaju potpuno pod vojnom disciplinom“, kao i da im se za svaki prestup sudi po vojnim zakonima.

Nekoliko prvih telefonskih aparata u Crnoj Gori nabavljeno je za potrebe Dvora 1889. godine¹⁰⁸. Mjesni telefonski saobraćaj u Crnoj Gori ostvaren je 1900. povezivanjem dvora knjaza Nikole, dvorca prestolonasljednika Danila i kancelarije Velikog suda u Biljardi.¹⁰⁹ Prvi međumjesni telefonski saobraćaj uspostavljen je po jednožičnoj liniji 1895. godine između Cetinja, Rijeke Crnojevića i Podgorice. Godine 1897. instaliran je telefon u Topolici kod Bara.

Krajem 1904. godine telefonski aparati su instalirani i u Poštansko-telegrafskom odjeljenju i u kancelariji uprave Vozne pošte na Cetinju. Krajem 1907. u mjesnu mrežu na Cetinju uključen je dvorac knjaza Mirka i sva ministarstva. Korisnici nijesu plaćali pretplatu niti taksu za obavljene telefonske razgovore.

¹⁰⁸ M. Cvjetković, *Kratak pregled razvoja poštansko-telegrafske i telefonske službe u Crnoj Gori*, PTT muzej Titograd 1959, str. 16.

¹⁰⁹ B. Kankaraš i grupa autora: *Komunikacija među ljudima i narodima na području Crne Gore*, Podgorica 2001, str. 157.

Induktorski telefonski aparat

U istoriji PTT saobraćaja Crne Gore uslijedio je još jedan značajan datum: 1. jul 1907. godine. Toga dana je u zemlji uvedena telefonska služba. Telefonske stanice otvorene su u deset crnogorskih gradova: Cetinju, Podgorci, Danilovgradu, Nikšiću, Kolašinu, Baru, Andrijevići, Žabljaku, Ulcinju i Grahovu „i to samo za zvaničnu upotrebu“. Pravo na korišćenje telefona u unutrašnjosti, pored ministara i načelnika ministarstava, imali su oblasni upravitelji na Cetinju, u Podgorici, Baru, Nikšiću i Kolašinu, politički komesari u Andrijevići i Žabljaku, predsjednik opštine u Ulcinju i plemenski kapetan u Grahovu.¹¹⁰

Finansijskim zakonom (Budžetom) za 1908. godinu¹¹¹ od 29. januara/11. februar 1908. godine od 2.788.899 kruna ukupnih rashoda za plate i materijalne rashode Poštansko-telegrafskog

¹¹⁰ Isto, str. 158.

¹¹¹ IIRCG, *Crnogorski zakоници 1796-1916, Zbornik dokumenata*, Knjiga IV, Podgorica 1998, str. 569.

odjeljenja Ministarstva unutrašnjih djela planirano je 256.537 kruna, ili oko 9,2 %. Radi upoređenja, na primjer, rashodi za Vladalački dom (civilna lista Knjaza gospodara i apanaže članovima vladalačkog doma) planirani su na iznos od 197.586 kruna, ili na 7 %.

Uredbom o formaciji cjelokupne vojske Knjaževine Crne Gore i djelokrugu, nadležnosti više vojne uprave, komandi i starješina u vojsci¹¹² koju je donio knjaz Nikola 20. avgusta/2. septembra 1908. godine teritorija Crne Gore se dijeli na 4 divizijska (Cetinjski, Podgorički, Nikšićki i Kolašinski), 11 brigadnih i 52 batalionska okruga.

Od osnivanja 1869. godine unutrašnji crnogorski (najprije brzojavni) telekomunikacioni sistem, bio je od vitalnog značaja za protok vojno-odbrambenih informacija. U času mobilizacije pri Vrhovnoj komandi bi se obrazovao telegrafski vod koji bi imao komandira, 4 komandira „desečarija“, 8 upravitelja stanica sa 8 pomoćnika, upravnika bežične stanice sa pomoćnikom, 8 „žičara“ i 29 konjovodaca – ukupno 60 ljudi raznih činova, od kapetana do redova. Određeno je, takođe, da telegrafski vod Vrhovne komande ima na raspolaganju 29 tovarnih konja, 29 raznih aparata od Morzeovih telegrafa do raznih telefona, kao i 64 km žice. Slično, ali sa manje ljudstva i opreme, bile su ekipirane i opremljene divizijske i brigadne telegrafske desečarije. Divizijske telegrafske desečarije su imale po 20, a brigadne po 13 izvršilaca.

Krajem 1908. godine, tj.14/27 novembra, donešen je **Privremeni pravilnik za prevoz trgovačke robe željeznicom Bar – Vir Pazar od 1. decembra 1908. po nov. kalendaru do 13. (1) januara 1909. po nov. kalendaru**¹¹³. Ovim pravilnikom rogobatnog naslova se, zapravo, uslovljava „Barsko društvo“ da,

¹¹² Isto, str. 620.

¹¹³ G. Perazić, R. Raspopović, *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878-1918*, Pobjeda, Podgorica, 1992, str. 569-570.

iz razloga bezbjednosti, za oko dvije sedmice odloži prevoz robe nakon izgradnje pomenute željezničke pruge. Prije uspostavljanja redovnog saobraćaja Privremeni pravilnik je obavezivao Društvo na ispunjenje uslova koji su se odnosili na težinu tereta, procedure isporuke robe i neophodno utvrđivanje cjenovnika za prevoz putnika, prtljaga i drugih predmeta koji će biti podnešen Knjaževskoj vladi na odobrenje.

Finansijskim zakonom (Budžetom) za 1909. godinu¹¹⁴ od 31. decembra 1908/13. januar 1909. godine, od 2.906.950 kruna ukupnih rashoda, za plate i materijalne rashode Poštansko-telegrafskog odjeljenja Ministarstva unutrašnjih djela planirano je 287.620 kruna, ili 9,9 %. Dakle, planirano je povećanje troškova ove službe za 0,7 % u odnosu na 1908. godinu, što ukazuje da se poštanski i telegrafsko-telefonski saobraćaj i dalje širio i osavremenjavao.

Ministar unutrašnjih djela J. S. Plamenac 15/28. jula 1909. godine donosi **Raspis Ministarstva unutrašnjih djela upravnim vlastima i Poštansko-telegrafskom odjeljenju o načinu otpravljanja pisama i telegrama preko poštansko-telegrafskih stanica**¹¹⁵. Ovim raspisom se naređuje oblasnim upravama, plemenskim kapetanima i varoškim opštinama da, zbog sporova sa poštansko-telegrafskim stanicama, moraju imati svoje ekspedicione knjige po kojima će predavati stanicama svu zvaničnu prepisku koja ide putem pošte ili telegrafa. Obavezuju se i poštanske stanice da ne primaju zvanična pisma ako nijesu upućena i u ekspedicionu knjigu zavedena.

Na Cetinju je 28. novembra/11. decembra 1909. godine potpisan **Specijalni ugovor zaključen između Crnogorske telegrafske uprave s jedne strane i telegrafskih uprava: Austrijske i Bosansko-hercegovačke s druge strane, radi uređenja**

¹¹⁴ IIRCG, *Crnogorski zakonici 1796-1916, Zbornik dokumenata*, Knjiga IV, Podgorica 1998, str. 678, 679.

¹¹⁵ Isto, str. 771

međusobnijeh službenijeh odnosa¹¹⁶. Ovaj ugovor ne donosi nešto naročito novo u odnosu na prethodne, osim što je taksa od riječi za telegrame koji se razmjenjuju sa Crnom Gorom utvrđena na 10 para i što se ukida tranzitna taksa preko Dalmacije za korespondenciju između Austrije i Crne Gore.

Takođe, može se vidjeti da je planirani rashod Poštansko-telegrafskog odjeljenja u **Budžetu Knjaževine za 1910. godinu**¹¹⁷ iznosio 295.150 perpera¹¹⁸, odnosno 8,6 %, što je niže za 1,3 % od učešća u prethodnoj 1909. godini.

Ministarstvo unutrašnjih djela je, u cilju preciznijeg uređenja odnosa i izbjegavanje nesporazuma između putnika i vlasnika kola ili kočijaša, donijelo 15/28. marta 1910. godine **Pravilnik o ustrojstvu kolskog saobraćaja**¹¹⁹. Ovim pravilnikom se unaprjeđuju odredbe **Pravilnika o vlasnicima kola, kočijaša i kolskoj tarifi**, donešenog 8/21. maja 1904. Pravilnik detaljno uređuje obaveze vlasnika kola i kočijaša kojima se tokom službe „imaju tačno upravljati“. Vlasnici kola su bili dužni imati dozvolu koja se izdavala samo onim vlasnicima čija su kola i kari uredni, kao i konji za uprezanje dobro hranjeni i čisto držani. Tako je bilo u Pravilniku zapisano da „mršave i po koži odrte konje zabranjeno je svakome uprezati“. Interesantna je odredba da ako u kolima nijesu sva mjesta popunjena, putnik(ci) su imali pravo da, bez pitanja i naknade vlasnika ili kočijaša, prime u kola onoliko osoba

¹¹⁶ G. Perazić, R. Raspopović, *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878-1918*, Pobjeda, Podgorica, 1992, str. 586-587.

¹¹⁷ IIRCG, *Crnogorski zakonici 1796-1916, Zbornik dokumenata*, Knjiga IV, Podgorica 1998, str. 881.

¹¹⁸ Perper se kao crnogorski novac uvodi *Ukazom Knjaza Nikoleo kovanju srebrnog novca u apoenima od 1 i 5 perpera* od 4/17. maja 1909. godine. Tečaj 1 srebrnog perpera bio je izjednačen sa 1 austrijskom krunom.

¹¹⁹ IIRCG, *Crnogorski zakonici 1796-1916, Zbornik dokumenata*, Knjiga IV, Podgorica 1998, str. 1029-1033.

koliko je upražnjenih mjesta. Takođe, vlasnik ili kočijaš nije imao pravo popuniti upražnjeno mjesto bez pitanja i pristanka putnika.

Putnici su imali pravo nositi sa sobom 15 kg prtljaga, a mogli su i na upražnjeno mjesto postaviti 30 kg prtljaga kojim se ne bi kola „obrljala“ ili oštetila. Na vidnom mjestu u kolima je morala biti istaknuta štampana kolska tarifa. Regulisana su, takođe, i pravila vožnje, uključujući mimoilaženje, susret sa članom vladajućeg doma, bilo da je u kolima, automobilu, na konju ili pješke, a propisana su i vremena obaveznog čekanja putnika u povratku bez naknade i sl. Kočijaši nijesu smjeli uprezati naprijed više od tri konja, ali su mogli upregnuti dvospreg i nijesu smjeli tovariti više od 1.600 kg težine.

Vlasnici kola nijesu smjeli primati na službu kočijaša koji nije imao dozvolu za kočijašenje i koji se prema putnicima nije uljudno i predusretljivo ponašao. U donjoj tabeli će biti navedene samo međugradske tarife za tromjesna i četvoromjesna kola, pri čemu su na svakom putnom pravcu bile utvrđene i cijene do mjesnih stanica (Njeguši, Rijeka, Plavnica, Ostrog itd).

Tarifa za tromjesna i četvoromjesna kola

R. br.	Relacija	tromjesna perprera	četvoro mjesna perpera		tromjesna perprera	četvoro mjesna perpera
1	Od Cetinja do Kotora ili obratno	26	30	za odlazak i povratak	45	50
2	Od Cetinja do Podgorice ili obratno	26	30	"	40	50
3	Od Podgorice do Nikšića ili obratno	26	30	"	40	50
4	Od Cetinja do Nikšića ili obratno	50	65	"	80	100
5	Od Vira do Bara ili obratno	20	26	"	30	36

Žalbe putnika protiv vlasnika kola ili kočijaša mogle su se podnijeti svim oblasnim upravama koje bi ih, u opravdanim slučajevima, mogle kazniti prema **Izmjenama i dopunama Pravilnika o obezbjeđenju kolskih putova i sigurnosti prevoza istijema**¹²⁰, donešenim takođe 15/28. marta 2010. „Istupi“ i kazne ovim izmjenama Pravilnika bile su detaljno razrađene, počev od nepropisnog zaustavljanja kola (kazna 5 perpera), tovarenjam kola (kare ili volujska), „gredama, šticama, držalima, kašunima itd.“ koje bočno zauzimaju veći prostor (kazna 12 perpera), pa do uprezanja „mršavih, odratih konja i druge marve za tegljenje ili tovarenje“ (kazna od 20 do 100 perpera). Pored ostalih „istupa“, ovdje se navodi da se pijani ili uspavani kočijaši prilikom gonjenja kola (karoce, kari itd) prvi put kažnjavaju sa 20, za drugi 50 perpera, a za treći ponovljeni prekršaj oduzeće im se kočijaška dozvola. Takođe, lice koji naplati prevoz preko propisane kolske tarife kazniće se, prvi put sa 50, drugi put sa 100 perpera, a treći put zabranom „upražnjavanja kočijaške radnje“. Interesantna je odredba kojom se nagrađuju lica koja „prokažu“ učinioce prekršaja polovinom od globe koja će se od krivca naplatiti, a druga polovina pripada državnoj kasi sa isključivom namjenom za gradnju i opravku puteva.

Poslije ustupanja prevoza pošte i putnika češkoj firmi, ranija domaća „vozna pošta“ sa dilihansama je svedena na najmanju mjeru. Zatvorila je svoje štale, otkazala službu štalijerima i kočijašima i na kraju prestala da postoji kao posebna služba.

Ministarstvo unutrašnjih djela je 25. juna/8. jula 1910. godine donijelo **Pravilnik za vozače automobila**¹²¹ kojim se uređuju: prijem vozača (šofera), njihovo odijelo u službi, pravila službe i kazne. Prema ovom aktu šofere postavlja, unapređuje i otpušta automobilsko društvo koje ih plaća. Stručnost dokazuju

¹²⁰ Isto, str. 1033-1036.

¹²¹ Isto, str. 1108-1112.

pošedovanjem „svjedočanstva da smiju voziti automobile“. Ukoliko nijesu crnogorski državljani, automobilsko društvo, u smislu čl. 24 ugovora zaključenog sa Ministarstvom unutrašnjih djela, jamče za njih svotom u iznosu od 1.000 perpera. U službi šoferi imaju nositi čisto odijelo (koje sami nabavljaju) i na njemu poštanski znak koji se sastoji od državnog grba, trube i „automobilskog biljega“. Poštanske znake im daje Poštansko-telegrafsko odjeljenje Ministarstva.

Šoferi se u službi tretiraju kao knjaževski poštanski zvaničnici, pa stoga podliježu zemaljskim zakonima i službenim propisima. Dužni su bez pogovora izvršavati sve službene naloge upravnika stanica koje spadaju u vozni red. Moraju se strogo pridržavati voznog reda, (posebno, moraju biti 15 minuta ranije sa kolima pred početnom stanicom) i biti odgovorni za njegovu tehničku ispravnost. Uređena je i procedura zapisničke primopredaje pošte u poštanskim stanicama. Nadalje, članom 14 Pravilnika detaljno je precizirana upotreba trube pri polasku i tokom vožnje, kao i mimoilaženje na putu konjskih i drugih zaprega, a u članu 17 se od šofera izričito zahtijeva da zaustavi automobil dok putem ne prođu dvorska kola, litija, pogreb ili vojska. Nakon obavljene vožnje, šofer vozi automobil „pravo u garažu (štalu)“, s tim da „na putu do garaže ne smije nikog povesti osim društvenih organa“.

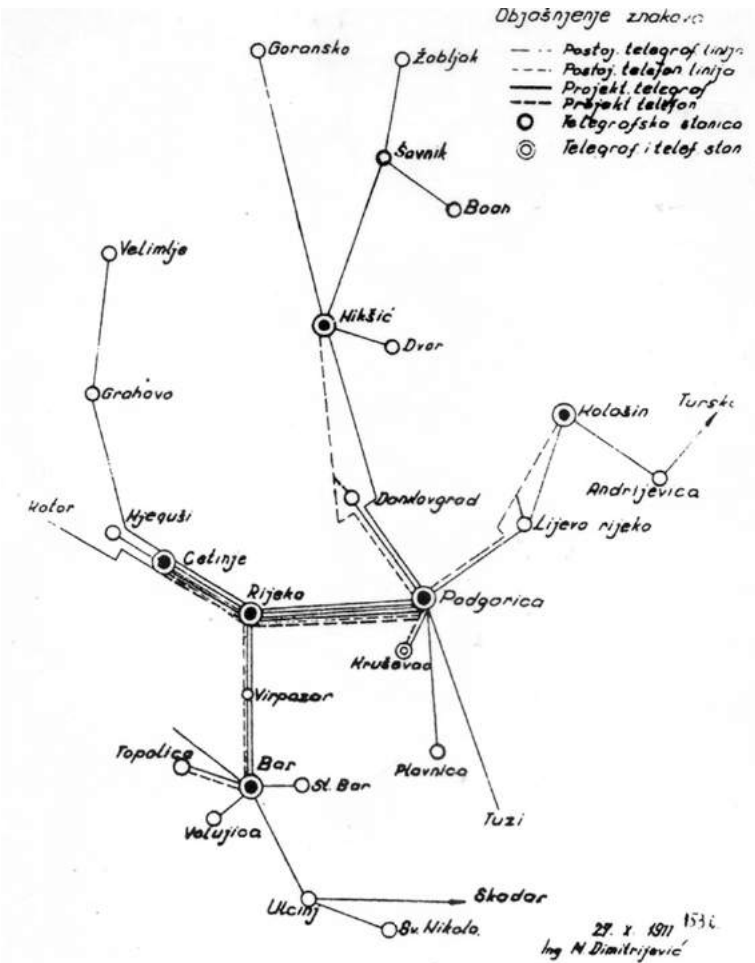
Za određene prestupe koji se odnose na nepristojno ponašanje prema pretpostavljenim ili putnicima, neopravdano kašnjenje i sl. upravnik društva može izreći opomenu, pismeni ukor, globu do 10 perpera i otpustiti šofera iz službe. Takođe, „ako šofer primi u kola putnika bez podvoznice, platiće globu koja iznosi tri put onoliko koliko bi se platilo za put koji se vozio“. Na kraju se u članu 26 uređuje da novac od globe šofera uđe u fond iz koga će načelnik Poštansko-telegrafskog odjeljenja davati godišnju nagradu onom čuvaru kolskog puta koji je najbolje održavao svoju dionicu puta.

Marta 1910. godine iz Srbije u Crnu Goru stigao je inženjer Milorad Dimitrijević i postavljen je za šefa tehničkog odsjeka Poštansko-telegrafskog odjeljenja. Kao konstruktoru firme Siemens & Halske iz Berlina povjereno mu je uvođenje javnog telefonskog saobraćaja u Crnoj Gori. Iste godine, nakon izgradnje propisnih dvožičnih vodova, predate su u javni saobraćaj telefonske linije: Cetinje – Rijeka Crnojevića – Virpazar – Bar; Rijeka Crnojevića – Podgorica – Danilovgrad – Nikšić; Podgorica – Lijeva Rijeka – Kolašin. Sve telefonske linije vršile su službu svakodnevno u određeno vrijeme. **Pravilnik o uređenju telefonske službe u unutrašnjem saobraćaju** donešen je 22. jula 1910. godine.¹²²

Pored Pravilnika za vozače istovremeno je 25. juna/8. jula 1910, a u skladu sa čl. 18 ugovora između Knjaževskog ministarstva unutrašnjih djela i akcionarskog društva „Laurin i Klement“ iz Male Boleslave, donešen i **Pravilnik o saobraćaju poštanskim automobilima u Knjaževini Crnoj Gori**¹²³. Posredstvom navedenog češkog društva, Ministarstvo je uvelo redovnu vožnju poštanskim automobilima na relacijama Cetinje – Kotor i Cetinje – Rijeka Crnojevića – Podgorica – Danilovgrad – Nikšić. Putnički automobili su imali unutra 5, a pored šofera 2 mjesta za putnike, dok su u teretnim automobilima bila pored šofera, takođe, 2 mjesta za putnike. Putne karte („podvoznice“) su se, prema Pravilniku, prodavale samo u poštanskim stanicama i u sljedećim hanovima: Čekanje, Han Mašanovićev, Krnjička Kamenica i Bogetići. Članom 6 uređene su tarife („podvozne takse“) na svim relacijama, pa je tako, na primjer, prevoz od Cetinja do Kotora koštao 10, a od Cetinja do

¹²² Dr P. Šoć, „Za istoriju pošta i telegrafa u Crnoj Gori“, *Ratnik*, sveska IV, godina XLIV, april 1928, str. 60.

¹²³ IIRCG, *Crnogorski zakonici 1796-1916, Zbornik dokumenata*, Knjiga IV, Podgorica 1998, str. 1112-1118.

Šema telegrafskih i telefonskih linija u oktobru 1911. godine¹²⁴

Podgorice 8 perpera. Đeca ispod 4 godine „ne plaćaju ništa, ali ih odrasle osobe moraju pratiti i na skutu držati“.

Propisan je bio ljetnji i zimski vozni red na glavnim stanicama svih linija, kao i vrijeme dozvoljenog čekanja na

¹²⁴ B. Kankaraš i grupa autora: *Komunikacija među ljudima i narodima na području Crne Gore*, Podgorica 2001.

međustanicama koje je iznosilo od 5 do 15 minuta. Pravilnikom je bila zabranjena vožnja teško bolesnim osobama, osobama koje boluju od neke „priljepčive“ bolesti, preko mjere pijanim, kao i osobama koje bi nedoličnim ponašanjem ugrozile ličnu sigurnost drugih putnika. Lica iz posljednje dvije grupe mogu biti usput skinuta sa vozila, bez prava na povraćaj novca za „podvoznicu“. Takođe, nije bila dozvoljena vožnja deci ispod 7 godina bez pratnje odraslih. Bio je zabranjen razgovor sa šoferom tokom vožnje, a za vrijeme vožnje i na stanicama nije bilo dopušteno nuditi šoferu alkoholna pića. Bilo je zabranjeno i uvođenja pasa u automobile, „pljuvanje u kolima na pod“, a pušenje je bilo dopušteno „samo ako se nikome od putnika ne kriva“.

Svaki putnik je imao pravo da ponese sa sobom do 20 kg prtljaga, od kojih 10 kg besplatno. Pojednim putnicima mogla se dopustiti i veća težina od 20 kg pod uslovom da težina prtljaga svih putnika ne prelazi 140 kg. Putnici su davali prtljag na pošti da se izmjeri, a priznanicu su davali šoferu. Za težinu preko 10 kg naplaćivana je taksa na svaki kg ili dio kg-a prema tarifama koje su zavisile od relacije. Tako je, na primjer, za 1 kg viška težine prtljaga na liniji Cetinje – Kotor kao i prema Podgorici taksa iznosila 8 para, a na liniji Podgorica – Danilovgrad 4 pare itd. Putnik, (a ne šofer, akcionarsko društvo ili Ministarstvo) je dužan paziti svoj prtljag, kojeg je, ako za to nema drugog mjesta, smješta pod klupu. Takođe, bila je definisana i dozvoljena težina poštanske pošiljke „paketnim vozom“ i to: na liniji („pruzi“) Cetinje – Kotor 200 kg, a na ostalim linijama 150 kg.

Najzad, bilo je isključena obaveza akcionarskog društva u vezi naknade štete putnicima ako se automobil usput pokvari i vožnja prekine „ušljed nepredviđenijeh okolnosti“. Jedino je društvo dužno da u najkraćem vremenu, ne dužem od 5 sati, otpravi druga kola ako ih ima na raspolaganju, što je svakako bila veoma labava obaveza.

Ministarstvo unutrašnjih djela je mjesec kasnije, tj. 30. jula/12. avgusta 1910. godine donijelo i treći upravni akt iz ove oblasti pod nazivom **Pravila o poslovima u poštansko-telegrafskim stanicama**¹²⁵. Ovim aktom se poštansko-telegrafske stanice definišu kao zasebna državna nadležstva koja imaju svoj pečat sa državnim grbom, a služe za javni saobraćaj u unutrašnjoj i međunarodnoj poštansko-telegrafskoj službi. Prema obimu službenog rada koji se u njima obavlja dijele se u tri reda: I, II i III, o čemu odlučuje ministar unutrašnjih djela posebnim propisom. Telegrafske stanice vrše dvojaku službu: neprekidnu, kada rade u svako doba dana i noći, i ograničenu, kada rade danju, ili sa produženim časovima i noću. Nadalje se načelno uređuju pitanja administracije u stanicama, manipulativne procedure prilikom primanja i odašiljanja pošiljki i, najzad, računovodstveni poslovi u stanicama.

*Poštansko-telegrafski i telefonski saobraćaj
od 1910. do 1918. godine*

Na Veliku Gospojinu 28. avgusta 1910. godine, povodom 50 godina na crnogorskom prijestolu, knjaz Nikola proglasio se kraljem, a Crna Gora je postala Kraljevina. Počelo je novo, ne baš srećno poglavlje crnogorske istorije, ispunjeno Balkanskim i Prvim svjetskim ratom, koje će samo osam godina docnije dovesti do sloma crnogorske države i njene 220 godina slavne dinastije Njegoš.

Balkanski ratovi su, nakon sklapanja ratnog saveza, pokrenule balkanske države Crna Gora, Srbija, Bugarska, Rumunija i Grčka da potiskivanjem Osmanskog carstva iz Evrope, zaokruže svoje državne i nacionalne prostore. Crna Gora je prva objavila rat Turskoj 8. oktobra 1912. godine. Strateški cilj Crne Gore bio

¹²⁵ Isto, str. 1150-1157.

je da glavnim snagama djestvuje zapadno i istočno od Skadarskog jezera i da brzim naletom zauzme Skadar, a da preostale snage djestvuju u pravcu Sandžaka i Metohije. Dok su vojne operacije na sjeveroistočnom sektoru bile munjevit i pobjedonosne, dotle je skadarska vojna operacija bila u strateškom pogledu geopolitički naivna, a vojno-manevarskom dugo i veoma loše vođena. Već je na prvoj konferenciji ambasadora velikih sila u Londonu 17. decembra 1912. godine bilo odlučeno da se obrazuje autonomna država Albanija, što je obesmisilo ratni cilj Crne Gore da joj pripadne Skadar sa okolinom.¹²⁶ I pored protivljenja velikih sila, voljom Kralja i Vrhovne komande, nastavljena je opsada Skadra koja je postala centralna operacija i velika grobnica crnogorske vojske u Prvom balkanskom ratu. Opsada, koja je angažovala skoro sve crnogorske potencijale, potrajala je 186 dana i stajala je Crnu Goru ogromnih, uzaludnih žrtava. U natčovječanskim pokušajima da se probiju turske fortifikacije od šančeva i šestostruke bodljikave žice, branjene mitraljeskom i brzometnom artiljerijskom vatrom, samo u trodnevnim jurišima 25, 26. i 27. januara 1913. bilo je na Bardanjoltu oko 4.500, a na Tarabošu oko 1.500 mrtvih i ranjenih.¹²⁷

Skadar je konačno osvojen 23. aprila 1913. godine, ali su ga velike sile već bile dodijelile novostvorenoj državi Albaniji. Austrougarska je izvršila blokadu crnogorske obale nagovještavajući objavu rata Crnoj Gori ukoliko se crnogorske trupe ne budu povukle iz grada, pa je 14. maja Skadar prepušten odreda međunarodnih mirovnih snaga.

Londonskim mirovnim ugovorom od 30. maja 1913. godine Crna Gora je značajno proširila državnu teritoriju (za 4958 km²),

¹²⁶ Grupa autora: *Istorijski leksikon Crne Gore*, Daily Press VIJESTI, Podgorica 2006. str. 75.

¹²⁷ R. S. Brajičić: *Moji memoari*, Istorijski institut Crne Gore, 2001.

što je činilo povećanje od 48 % teritorije iza Berlinskog kongresa. Dobila je proširenje oko Podgorice, Metohiju do Bijelog Drima i dio Novopazarskog sandžaka, odnosno gradove Pljevlja, Bijelo Polje, Berane, Mojkovac, Rožaje, Plav, Gusinje, Peć i Đakovicu.¹²⁸

No, već sljedećeg mjeseca, tj. juna 1913. godine, zbog spora između Srbije Grčke, s jedne strane, i Bugarske izbija Drugi balkanski rat oko podjele Makedonije i Trakije. Crna Gora se sa odredom od oko 13.000 vojnika uključila u rat na strani Srbije. U odsudnoj bici na Bregalnici koja se vodila od 17. do 25. juna po novom kalendaru 1913. godine presudna ulogu za pobjedu Kraljevine Srbije imao je elitni korpus crnogorske vojske. Rat je okončan mirom u Bukureštu 10. avgusta 1913. godine.

U Prvom balkanskom ratu Crna Gora je imala 3.000 poginulih i oko 6.500 ranjenih, dok su gubici u Drugom bili oko 150 poginulih i oko 700 ranjenih, a prema nekim podacima su iznosili 1.200 ljudi.¹²⁹ To je bio ogroman gubitak za njeno ionako malobrojno stanovništvo.

Godinu kasnije, objavljivanjem rata Austrougarskoj 6. avgusta 1914. godine, Crna Gora ponovo bezuslovno staje na stranu Srbije. Iako teško iscrpljena u tek završenim Balkanskim ratovima, bez jasnih ratnih ciljeva i slabo naoružana, samoubilački ulijeće u Prvi svjetski rat. Štiteći odstupnicu srpskoj vojski prema Albaniji, Crna Gora je, nakon teških borbi i bez vojne savezničke pomoći, 7. januara 1916. kod Mojkovca razbila trostruko brojniju i moderno naoružanu austrougarsku vojsku. No, bez obzira na slavnu Mojkovачku bitku, a poslije uzaludnog otpora na lovcenskom ratištu nedjelju dana docnije, Crna Gora 25. januara 1916. polaže oružje, iako akt o kapitulaciji nikada nije potpisan.

¹²⁸ Grupa autora: *Istorijski leksikon Crne Gore*, Daily Press VIJESTI, Podgorica 2006. str. 76.

¹²⁹ Isto, str. 76.

Razvoj istorijskih događanja u Crnoj Gori do kraja Prvog svjetskog rata je dobro poznat. Kralj i Vlada odlaze u izbjeglištvo u Francusku odakle im je bio onemogućen povratak, zavodi se surova austrougarska okupaciona uprava koja izaziva snažan komitski oslobodilački pokret, oko 15.000 crnogorskih oficira, intelektualaca i ostalih građana internirano je u mađarske, austrijske i albanske logore. Čak, na kraju rata, u oktobru 1918. godine, Crnu Goru okupiraju (!) savezničke vojne snage, sastavljene od francuskih, engleskih, italijanskih, američkih i srpskih trupa. Savezničko vojno i političko nasilje nad Kraljevinom Crnom Gorom okončano je „bezuslovnim ujedinjenjem“ Crne Gore sa Srbijom na nelegalnoj Podgoričkoj skupštini i njenim utapanjem u novosnovanu Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca pod dinastijom Karađorđevića 1. decembra 1918. godine.

No i tu nije bio kraj crnogorske državne i nacionalne agonije. Nakon Božićnog ustanka Crna Gora je postala poprište jezivih i morbidnih zločina od strane okupacionih srpskih vojno-političkih snaga. Crna Gora je u Prvom svjetskom ratu imala 20.000 poginulih i ranjenih vojnika, ili nešto manje od 10 % cjelokupnog stanovništva koje je živjelo u granicama Crne Gore prije Balkanskih ratova.¹³⁰

Od proglašenja Kraljevine Crne Gore, a posebno u ratnom periodu, crnogorska poštansko-telegrafska i telefonska služba takođe dolazi u veoma odgovornu i tešku poziciju. Na primjer, po izbijanju Prvog svjetskog rata 21. jula 1914. godine Crna Gora prekida poštanski saobraćaj sa Austrougarskom i, kao što je naprijed rečeno, avgusta iste godine austrijske topvnjače ruše radio-telegrafsku stanicu na Volujici. Zbog rizika od austrijske ratne flote obustavljen je u julu i poštanski saobraćaj parobrodom sa Italijom itd.

¹³⁰ Isto, str. 358.

Karta Kraljevine Crne Gore 1913. g.

Ministarstvo unutrašnjih djela je nastavilo i naredne 1911. godine sa donošenjem upravnih akata za oblast poštansko-telegrafske službe. Tako je 30. aprila/13. maja 1911. godine, u cilju što boljeg održavanja telegrafskih i telefonskih linija, donijelo **Privremeni pravilnik o čuvanju i nadzoru nad telefonskim i telegrafskim linijama**¹³¹. Najprije se Pravilnikom ustanovljavaju četiri tehnička reiona sa pripadnom mrežom i

¹³¹ IIRCG, *Crnogorski zakoonici 1796-1916, Zbornik dokumenata*, Knjiga V, Podgorica 1998, str. 212-216.

čuvarem, kao i nadzor nad rejonima koji vrši „nadzornik linija“. Nadzornici su bili neposredno odgovorni Poštansko-telegrafskom odjeljenju Ministarstva, a njihove dužnosti i prava bili su „da se stara da sve linije, kako telegrafske, tako i telefonske, budu u potpunoj ispravnosti“. Radi ispunjenja ove veoma zahtjevne dužnosti nadzornik se starao da čuvari linija vrše savjesno i tačno svoju dužnost, da imaju potreban alat i sl. Pored ostalog, bio je obavezan da vodi dnevnik smetnji na linijama i o istima svakodnevno izvještava tehnički odsjek Poštansko-telegrafskog odjeljenja.

Ukoliko dođe do smetnji na vodovima koje čuvar linija ne može običnim sredstvima otkloniti, nadzornik linija uzima potreban broj radnika i odlazi na lice mjesta da otkloni nastalu smetnju. Ukoliko, pak, smetnje nastanu zbog nesavjesnog rada čuvara, upravnik nadležne stanice će uzeti čuvara na odgovornost i o tome obavijestiti tehnički odsjek.

Čuvari telegrafskih i telefonskih linija morali su biti crnogorski podanici, nijesu mogli biti mlađi od 21, ni stariji od 50 godina, morali su imati svršenu osnovnu školu i uvjerenje o dobrom vladanju i „građanskoj časti“. Pri jednakim uslovima, prednost se daje licima koja su na tom poslu već duže radila, kao i isluženim vojnicima telegrafske čete. Čuvare prima i otpušta načelnik Poštansko-telegrafskog odjeljenja na prijedlog tehničkog odsjeka. Čuvari linija su imali godišnju platu od 960. do 1.080 perpera. Za prvopostavljene čuvare linija Pravilnik predviđa da se na Cetinju pri tehničkom odsjeku ustanovi sedmodnevni kurs na koji su dužni svi čuvari doći.

Ako bi čuvar linija pri svojem obilasku naišao na „hotimično i u zloj namjeri“ izazvana oštećenja (razlupane izolatore, isječene i obaljene „direke“, prekinutu i odnešenu žicu i sl), dužan je da o tome izvijesti mjesnog upravnika stanice kako bi ovaj mogao podnijeti tužbu dotičnoj oblasnoj upravi. Za neuredno i nesavjesno vršenje dužnosti „u službi i van nje“ čuvari

linije biće kažnjeni oduzimanjem plate do mjesec dana ili, u težim slučajevima, otpuštanjem iz službe.

Radi bližeg upoznavanja korisnika poštanskih usluga (pošiljaoca i adresanata) i izbjegavanja određenih nesporazuma sa službom ministar unutrašnjih djela je 2/15. novembra 1911. godine objavio **Raspis Ministarstva unutrašnjih djela o načinu dostave telegrama i poštanskih pošiljki**¹³². Ovim aktom korisnici se obavještavaju da telegrame adresirane na lica koja stanuju u reonu dotične telegrafске stanice raznosači raznose na njihovu adresu odmah nakon prispjeća telegrama, kako danju tako i noću. Izuzetno, ako telegram kojeg je pošiljalac telegram označio slovom „J“¹³³ (inicijal francuske riječi „Jour“ – danju) stigne poslije 10 sati uveče, predaje se tek u 7 sati ujutro. Ako lice kojemu je upućen telegram stanuje izvan reona varoške opštine dotične stanice, telegram će biti upućen po naročitom kuriru ako je pošiljalac platio taksu i oznaku „X.P.“ (što znači „express payé“ – kurir plaćen). Telegram se mogao uručiti, osim adresanta, odraslim članovima njegove porodice ili, čak, licima koja su kod njega kao gosti. Izuzetak je ako je pošiljalac ispred adrese stavio oznaku „M. P.“ („mains propres“ – tj. lično adresantu). Zvanični telegrami su se mogli uručiti samo starješini nadležstva ili njegovom zastupniku.

U odjeljku II Raspisa regulisana je procedura predaje proste i preporučene pošte. Proste poštanske pošiljke: pisma, dopisne karte, štampani predmeti, poslovni papiri i robne mustre bez „recepisa“ (potvrde o prijemu) predaju se kao obični telegrami. Uputnice, preporuke, pisma, kutije sa vrijednošću i poštanski paketi koji ne podliježu carinskim taksama predaju se primaocu uz njegov potpis. Ukoliko primalac nije pismen, potpisati ga može „samo lice sigurno i pošti dovoljno poznato“. Ako neko

¹³² Isto, 248-249.

¹³³ Prema § III čl. XLVI Pravilnika za međunarodnu telegrafsku konvenciju.

želi ovlastiti koga da prima njegove pošiljke, proste ili na recept, treba po cijeni od 25 para da nabavi kod dotične stanice poseban štampani obrazac. Uz potpis primaoca mastilom punim imenom i prezimenom navodi se i datum, a za telegrame se upisuje i čas prijema. Na kraju su navedene i procedure reklamacija.

Dva dana kasnije, 4/17. novembra 1911. godine, isto ministarstvo je objavilo i **Raspis Ministarstva unutrašnjih djela o načinu odašiljanja zvaničnih telegrama**¹³⁴. Ovim raspisom ukazano je na pravilo da se sve zvanične depeše smatraju hitnim, pa imaju prednost otpravljanja u odnosu na privatne obične i hitne depeše. Konstatuje se da se često neopravdano koristi telegraf umjesto pisma, što dovodi do zagušenja ionako nedovoljnog broja linija, zbog čega moraju da čekaju i kasne, ne samo privatni, nego i zvanični telegrami.

Da bi se unekoliko ublažili ovi uzroci kašnjenja privatnih i službenih hitnih telegrama, propisuje se postupak rangiranja „prvjenstva“. Tako će zvanični telegrami upućeni za dalja mjesta, đe pošta stiže tek drugi ili treći dan, kao i zvanični telegrami za unutrašnjost za koje nije od važnosti da li će stići koji sat ranije ili kasnije, nositi samo uobičajenu oznaku „Z“ (zvanično) i neće imati prednost nad privatnim, već će se otpravljati po redu taksiranja. Hitni zvanični telegrami će imati oznaku „Z. D.“ i biće odmah otpravljani prije svih običnih i hitnih privatnih telegrama. Zvanični i dvorski telegrami, navodi se dalje u Raspisu, upućeni adresantima izvan opštinskih reona đe je stanica, slaće se posebnim kuririma (poslanicama) samo onda kada na telegramu iznad adrese stoji oznaka „XR“. Kurire će stanice obezbjeđivati kod mjesnih vojnih ili policijskih vlasti, zavisno od toga da li je telegram adresiran na vojnu ili civilnu

¹³⁴ IIRCG, *Crnogorski zakonici 1796-1916, Zbornik dokumenata*, Knjiga V, Podgorica 1998, str. 250-251.

upravnu vlast. Troškove za kurire plaća stanica iz svog depozita, a onda račun ispostavlja dotičnoj državnoj vlasti koja je dužna sredstva refundirati u roku od 5 dana.

Finansijskim zakonom (Budžetom) za 1912. godinu¹³⁵ od 19. decembra 1911/1. januara 1912. godine planirani su prihodi od 4.023.000 perpera, pri čemu bi prihodi od poštansko-telegrafskog saobraćaja iznosili 480.000, ili 11,9 %. Planirani rashodi za poštansko-telegrafsko odjeljenje iznosili su 359.996 perpera, ili oko 8,9 %, što ukazuje da su planirani prihodi od rashoda ove službe bili veći za 120.000 perpera. Prema čl. 7 proglasa Zakona ovlašćuje se ministar finansija i građevina da iz vanrednih prihoda u 1912. može izdvojiti 65.000 perpera za vanrednu opravku starih i podizanje novih telegrafskih i telefonskih linija, kao i za nabavku potrebnih aparata, baterija i drugog materijala. Pored toga, ministar se ovlašćuje da usmjeri još 25.000 perpera za „izradu novih poštanskih vrijednosti“ i 10.000 perpera za „izašiljanje pitomaca na stranu radi višeg stručnog poštansko-telegrafskog obrazovanja“, kao i za uređenje glavnog depoa poštanskih vrijednosti i za uspostavljanje telefonske veze za potrebe poštanskog automobilskog saobraćaja.

Na liniji kolskog puta između Bara i Ulcinja Poštansko-telegrafsko odjeljenje kraljevskog Ministarstva unutrašnjih djela uvelo je redovnu vožnju dilažansom sa 4 mjesta za putnike unutra i 1 pored poštiljona. Tim povodom je 20. decembra 1911/2. januara 1912. godine donešen **Pravilnik za vožnju dilažansom na liniji Bar – Ulcinj**¹³⁶. Kao i po **Pravilniku o saobraćaju poštanskim automobilima u Knjaževini Crnoj Gori** iz juna 1910. godine i ovim pravilnikom je bio zabranjen prevoz teško bolesnim, pijanim i drugim licima problematičnog ponašanja. I u dilažansi je bilo zabranjeno uvoditi pse, a na stanicama putnicima je

¹³⁵ Isto, str. 263-280.

¹³⁶ Isto, str. 281-285.

bilo nedopušteno da poštiljonu nude „špiritозна“ pića. Poštanske pošiljke na „pruzi“ Bar – Ulcinj nijesu mogle biti teže od 200 kg. Putnici nijesu imali pravo na nadoknadu štete uzrokovane kvarom na diližansi i prekidom vožnje, ali je zakupac bio dužan da odmah pošalje rezervna kola, a oštećena što prije popravi.

Raspisom Ministarstva unutrašnjih djela o odašiljanju zvaničnih telegrama u inostranstvo¹³⁷ propisano je 26. januara/8. februara 1912. godine da sa telegrafске stanice na Cetinju mogu biti slati telegrami za inostranstvo samo ako su odobreni ili potpisani od strane nadležnih ministara, predsjednika Državnog savjeta, Velikog suda Glavne državne kontrole. Jedino je slanje dvorskih telegrama bilo besplatno.

Istovremeno, nadležni ministar je donio **Raspis Ministarstva unutrašnjih djela o zvaničnim razgovorima preko telefona**¹³⁸ kojim se dozvoljava oblasnim upraviteljima i komandantima divizija ili njihovim zamjenicima isključivo pravo razgovora telefonom iz unutrašnjosti sa nadležnim ministrima i načelnicima.

Takođe, istog dana je donešen i treći akt - **Raspis Ministarstva unutrašnjih djela o razdavanju pošte za mjesta izvan varoškog reona**.¹³⁹ Razlog za donošenje ovog raspisa bio je u činjenici da i za sela udaljena od varoši dolazi veliki broj poštanskih pošiljki, novčanih i preporučenih. Te pošiljke su mogla primati samo ona lica na čije ime glase, pa je propisano da se adresantima, po licima koja iz tih sela prijave pošti, a posebno pazarnim danima, šalju „pozivnice“. Omogućeno je i izdavanje punomoćja na posebnim obrascima, a pristigla prosta pisma će se unositi u naročiti spisak koji će biti izložen na vidnom mjestu u poštanskim stanicama.

¹³⁷ Isto, str. 388.

¹³⁸ Isto, str. 388-389.

¹³⁹ Isto, str. 389-390.

Sljedeći raspis bio je **Raspis Ministarstva unutrašnjih djela o načinu rada u poštanskim stanicama**¹⁴⁰ od 1/14. marta 1912. godine kojim se definiše radno vrijeme u poštanskim stanicama kao i vrijeme kupljenja pisama iz sandučića. Tako su, na primjer, poštanske stanice u Podgorici, Baru i Rijeci bile otvorene „za publiku“ od 8 do 11 sati prije podne i od 2 do 5 sati poslije podne, odnosno od 3 do 6 sati za vrijeme od 1. maja do 1. septembra. Poštanske stanice su bile zatvorene svake nedjelje preko cijelog dana i u danima dvadeset jednog velikog državnog ili crkvenog praznika, uglavnom u prijedpodnevnim satima.

U Bukureštu je 18. decembra 1913. godine potpisana **Specijalna ugovoda zaključena između Crnogorske poštansko-telegrafske uprave s jedne strane i Rumunske poštansko-telegrafske uprave s druge strane, radi regulisanja njihovih službenih odnosa**¹⁴¹. Ovom Ugodbom dogovorena je poštanska razmjena „suhim i vodom“, kao i poštanske tarife. Ilustracije radi, za pošiljke upućene iz Crne Gore i obratno iznosi taksi su:

- a) za pisma: 10 santima na svaku težinu od 20 grama;*
 - b) za otvorene dopisne karte: 5 santima na svaku;*
 - v) za štampane predmete: 5 santima na svake 100 grama ili razlomak;*
 - g) za robne oglede: 5 santima na 100 grama ili razlomak;*
 - d) za poslovne papire: 5 santima na svake 100 grama ili razlomak;*
 - đ) za poštanske pakete: 50 santima terminalna taksa za Crnu Goru i 50 santima za Rumuniju;*
 - e) za poštanske pakete u tranzitu: 25 santima;*
 - ž) za poštanske uputnice: 10 santima na 25 franaka ili razlomak.*
- Nefrankirana pisma podložna su duplpm plaćanju.*

....

¹⁴⁰ Isto, str. 396-397.

¹⁴¹ G. Perazić, R. Raspopović, *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878-1918*, Pobjeda, Podgorica, 1992. str. 712-715.

*Telegrafska taksa je 5 santima za svaku riječ suviše tranzitna taksa.
Minimum takse je
1 franak na telegram.*

Prihodi od taksi na korespondenciju pripadaće upravi zemlje koja ih je naplatila.

Finansijskim zakonom (budžetom) za 2014. godine¹⁴² od 25. aprila/8. maja 1914. za Poštansko-telegrafsko odjeljenje bilo je planirano 698 303 perpera od ukupnog budžeta od 12.059.822 perpera ili 5,8 %, što je manje od učešća ove službe prethodnih godina.

Zbog prioriteta upotrebe telegrafskog saobraćaja za vojne i državne potrebe u već razbuktalom ratnom vremenu donešena je 18/31. decembra 1914. **Naredba Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova područnim organima o upotrebi telegrafa**¹⁴³. Ovom naredbom se ograničava upotreba telegrafa i područno činovništvo upućuje na korišćenje pisama u korespondenciji sa višim državnim nadležnostima. Slični akt iz istih razloga uputilo je 16/29. januara 1915. godine svojim upravnim vlastima. Bio je to **Raspis Ministarstva unutrašnjih poslova upravnim vlastima o telegrafskoj službi**¹⁴⁴. Telefoni su služili isključivo za državne i vojne potrebe, a privatno korišćenje telefona bilo je, do uvođenja cenzure, samo na liniji Cetinje – Podgorica – Nikšić, i to samo u određeno vrijeme.

Tri mjeseca prije ratnog sloma Crne Gore, a u cilju sprječavanja vijesti koje mogu koristiti neprijatelju, proizvesti uznemirenost ili nezadovoljstvo u zemlji itd, kralj Nikola donosi 9/21. oktobra 1915. godine **Uredbu o vojnoj cenzuri za**

¹⁴² IIRCG, *Crnogorski zakоници 1796-1916, Zbornik dokumenata*, Knjiga V, Podgorica 1998, str. 689.

¹⁴³ Isto, str. 759.

¹⁴⁴ Isto, str. 784-785.

vrijeme rata¹⁴⁵. Članom 2 Uredbe propisano je da cenzuri, između ostalog, podliježe sva privatna prepiska putem pisama, dopisnica i telegrama po unutrašnjem i međunarodnom saobraćaju, kao i prepiska za inostranstvo i iz inostranstva, telegrafski razgovori i ostale stvari u poštanskom saobraćaju. Od cenzure je bila izuzeta korespondencija Kraljevskog vladalačkog doma, aktivnih ministara, predsjednika Narodne skupštine, crkvenih velikodostojnika, diplomatskih predstavnika, načelnika štaba Vrhovne komande i još jednog broja visokih državnih činovnika.

Prema Uredbi, pored ostalih mjesta, vojna cenzura vršila bi se na svim poštansko-telegrafskim i telefonskim stanicama. Broj cenzora u stanicama zavisio je od jačine saobraćaja i mora biti toliki da rad cenzora ne koči pravilan, uredan i brz saobraćaj. Nijedna poštanska ili telegrafska pošiljka ne smije se isporučiti primaocu ako je nije pregledala i propisno ovjerila vojna cenzura. Telefonski razgovori privatnih lica obustavljaju se za sve vrijeme trajanja rata, osim pod nadzorom i odobrenjem dežurnog cenzora u izuzetnim slučajevima obavještanja o smrti i teškoj bolesti. Uredbom je takođe bilo propisano da cenzori moraju biti prvjenstveno lica sa fakultetskom spremom i sa znanjem što većeg broja stranih jezika.

Posljednji akt iz ove oblasti koji je donijela Kraljevina Crna Gora bio je **Raspis Ministarstva unutrašnjih poslova telegrafskim stanicama o obustavi privatne telegrafske službe za unutrašnji saobraćaj**¹⁴⁶ od 26. novembra/9. decembra 1915. godine. Ova privremena zabrana bila je motivisana zagušenjem telegrafsko-telefonskih linija privatnim komunikacijama, što je bilo veoma štetno za odvijanje prioriternih službenih, vojnih i civilnih komunikacija u ratnim uslovima. No, skori

¹⁴⁵ Isto, str. 814-820.

¹⁴⁶ Isto, 830.

tragičan vojno-politički rasplet početkom 1916. godine i surovi okupacioni austrougarski režim do kraja 1918. godine staviće van snage ovaj i sve ranije pravne akte koje je prethodno, kao nezavisna država, donijela Knjaževina i Kraljevina Crna Gora.

Epilog

U ratovima od 1912-1916. godine poštansko-telegrafska služba ispunjavala je svoju dužnost krajnje požrtvovano i profesionalno, pri čemu je imala i više poginulih službenika. Izvanredan opis junačkog držanja vojnih telegrafista u crnogorskoj vojsci dao je dr Šoć¹⁴⁷:

...Riječ je o našem vojnom Telegrafu i Telefonu, koji za vrijeme rata 1912-1913. izvršio briljantno svoju ulogu. Linije telegrafa i telefona vođene su po prostoru koji neprijateljska vatra pakleneo zasipaše, ali kao da se nije čuo ni glas puške. Crnogorac je i tu visoko držao slavno ime „junaka nad junacima“. Kao što su naši vojnici prsimice razlamali šance, tako isto i njihova braća u Vojnom Telegrafu, vazda biše srca junačkoga, njihovo oko nikad ne trepnu, i dužnost bi vazda izvršena, da se nikad u vojsci neće zatražiti ni više revnosti ni više hrabrosti.

...Optički aparati su pogađani neprijateljskim topovima, Telegraf. i telef. stanice zasipane neprijateljskom vatrom, rušile se pod metcima, a u njima telegrafiste, - kao da laka kiša pada, kao da ne čuje taj tutanj – prima ili otkucava vojne dispozicije. Stoji telegrafista pod vedrim nebom: krov mu je nad glavom, kiša i snijeg koji oko njega padaju; polumrak, u kome radi, rasvjetljuje se rasprskavanjem šrapnela.

Interesantno je istaći da je crnogorska vlada Evgenija Popovića u emigraciji 1917. godine od ukupnih rashoda

¹⁴⁷ Dr P. Šoć, „Za istoriju pošta i telegrafa u Crnoj Gori“, *Ratnik*, sveska IV, godina XLIV, april 1928, str. 67.

Izdanje crnogorskih maraka „GAETA“

2.168.745,77 franaka za za PTT službu izdvajala 5.072,28 franaka. Za vrijeme Prvog svjetskog rata crnogorske vlade u emigraciji koristile su francuske poštanske marke sa pretiskom¹⁴⁸, a nakon rata emigrantska vlada je odlučila da izda sopstvene poštanske marke, popularno nazvane „Gaeta“. Na markama je u

¹⁴⁸ Pretisak je postupak kojim se na poštanskoj marki mašinski i ručno mijenja naziv države i nominale zbog promjene vlasti, visine poštarine, novčane valute itd.

kružnom okviru prikazana glava kralja Nikole sa lovorovim vijencem i sa vrijednostima izraženim u parama i perperima. Pretisak, urađen u plavoj i crvenoj boji ima dvoredni vertikalni ćirilični tekst: lijevo – СЛОБОДНА, desno – ЦРНА ГОРА.¹⁴⁹ Ove marke nijesu korišćene u poštanskom prometu, tako da predstavljaju svojevrsni kuriozitet. Štampana je i doplatna poštanska marka sa likom kraljice Milene u korist Crvenog krsta, ali se tretira kao privatna tvorevina.

Dakle, ironijom sudbine, od ravnopravne članice u međunarodnim poštanskim asocijacijama i uz dobrosusjedsku podršku Austrougarske, čak i prije sticanja formalne nezavisnosti 1878. godine, došlo je do toga da 45 godina kasnije Crna Gora bude okupirana od iste Austro-Ugarske 1916-1918, a da njena poštansko-telegrafska imovina funkcioniše kao austrijska vojna pošta. Cjelokupnu poštansko-telegrafsku imovinu morao je predati austrijskim vlastima upravnik pošte u Podgorici u prisustvu i uz potpis zastupnika načelnika Poštansko-telegrafskog odjeljenja. Poslije raspuštanja crnogorske vojske 21. januara 1916. godine i poštanski činovnici razišli su se svojim kućama, čekajući bolju sudbinu Otadžbine kojoj su bez ostatka vjerno služili.

Tako su crnogorske poštansko-telegrafske i telefonske komunikacije u doba vladavine knjaza i kralja Nikole I Petrovića prešle impozantni put razvoja i, na kraju, dijeleći sudbinu države, pravi sunovrat. Punih 45 godina u mnogim sferama, naročito komunikacionim, snažno integrisani sa razvijenim svijetom, da bi na kraju, surovom geopolitičkom igrom, skoro 30 narednih godina bili izopšteni sa političke mape tog svijeta. *Per aspera ad astra et retrorsum.*

¹⁴⁹ V. Vujačić, *Crnogorska pošta i poštanske marke*, Izdavački centar Cetinje, 2001, str. 250.